

*Téglási András egyetemi tanársegéd,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Alkotmányjogi Tanszék*

A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme Történeti áttekintés

1. Előszó

A tulajdon mint jogintézmény illetve a tulajdoni garancia szavatolásának kérdésköre már hosszú ideje az érdeklődés előterében áll. Elég csak utalnunk a német-osztrák közjog kialakulása kapcsán arra, amikor az a kérdés merült fel, hogy milyen tárgyköröket kell kötelezően törvényben szabályozni (vagyis a törvényhozási tárgyak köre). Ennek során ugyanis különböző megközelítések alakultak ki. Az angolszász jogrendszerben az a megközelítés vált elfogadottá, hogy amit már egyszer törvényi szinten szabályoztak, azt a későbbiekben sem lehet alacsonyabb szintű jogszabályokban szabályozni. Franciaországban – a korábbi feudális szokásokra reagálva, attól eltérve – már a polgári forradalom korszakának idején (is) arra törekedtek, hogy lehetőség szerint minden tárgykör törvényi szinten legyen meghatározva. A német-osztrák közjogi felfogás viszont azt az álláspontot alakította ki, hogy nagyon fontos annak meghatározása, hogy mit kell törvényben szabályozni, de mindenképpen kell, hogy a tulajdon és a szabadság törvényi szintű szabályozást nyerjen.¹

Ez mutatja, hogy Európában mindig is igen komoly kategóriának tekintették a tulajdont. Ez azóta sem csökkent. A magántulajdonra épülő társadalmakban különösen, de a tulajdon problémája akkor is jelen volt, amikor a közös tulajdonra, az állami, szövetkezeti tulajdonra épült az állami gazdaság és az állami mechanizmus.

A tulajdon azóta is jelen van a különböző jogágakban. Megjelenik – elsősorban – a magánjogi jogterületeken, különösen a polgári jogban, munkajogban, de jelen van a büntetőjogban (a különböző tulajdoni formák különleges védelmet igényelnek-e vagy sem), és természetesen az alkotmányjogban is, amely az alapjogok között foglalja el ezzel a

¹ Kovács István: *Magyar Államjog II.* JATE Kiadó, Szeged, 1989. 228–229. pp.

kérdéssel. Rögtön szembetűnő, hogy a közjogi/alkotmányjogi megközelítésnél az a kérdés, hogy ezt a jogot a hagyományos kategorizálás során hová helyezték el, megoszthatta és meg is osztotta az ezzel foglalkozókat. Volt, aki személyhez fűződő jognak tekintette azt a jogot, hogy lehet valakinek tulajdona, mások azt mondták, hogy a gazdasági alapjogok körébe tartozik, mert arra lehet vállalkozásokat, a piacgazdaságot építeni.

Ennek a problémának a kapcsán merült fel, hogy a magyar Alkotmánybíróság is többször foglalkozott a polgári jogi és az alkotmányjogi értelemben vett tulajdon fogalmával, a kettő közötti – esetleges – eltérésekkel, további a tulajdoni védelem alatt álló jogosultságokkal.

Jelen tanulmányunkban a közjogi megközelítést tekintjük elsődlegesnek, más jogágakra vonatkozó megállapításokat csak annyiban teszünk, amennyiben érthetőbbé kívánjuk tenni a kérdéskör alkotmányjogi szempontú kidolgozását.

Elsőként a tulajdon alkotmányos védelmének történeti előzményeit és kialakulását ismertetjük az egyes nemzeti jogrendszerekben, kiemelve természetesen Magyarországot, illetve a nemzetközi jogi dokumentumokban történő megjelenését, alapjogként történő elismerését.

2. Bevezetés

2.1. A tulajdon és védelmének jelentősége

A tulajdon kétségtelenül minden eddigi társadalom legalapvetőbb intézménye, amely az egyes emberek életében, a társadalomban és a gazdaságban is végig kiemelkedő szerepet játszott. Nem pusztán arról van szó, hogy a tulajdon az egyéni szabadság érvényesülésének egyik, ha nem a legfontosabb feltétele, hanem az emberi társadalom eddigi történetét akár a tulajdonért és a tulajdon ellen vívott harcok történeteként is felfoghatjuk. A mindenkori tulajdoni rend döntő mértékben meghatározza egy adott társadalmi és gazdasági berendezkedés jellegét, a tulajdonjog szabályozása pedig az állam szuverenitásának egyik meghatározó elemeként is megjelenik. Ugyanakkor a tulajdon biztosítja az egyes emberek, illetve magának a közösségnek az uralmát az anyagi javak és erőforrások felett, de ez határozza meg a javak elosztását is. A tulajdon formái, a tulajdonviszonyok szabályozása mindig is híven tükrözi egy adott korszak, társadalom viszonyait, és természetesen azok változásait, fejlődését is. Nem mindegy tehát, hogy egy adott társadalomban milyen szociális, politikai vagy társadalmi változások mennek végbe, és ehhez hogyan igazodik maga a

tulajdoni rendszer. Ráadásul a tulajdon fogalma, jelentése mindig is a jogirodalmi viták középpontjában állt, és az egyes történelmi korszakok, illetve politikai áramlatok alapvetően befolyásolták.²

A tulajdon kizárólagos és másokat kirekesztő jellegéből adódóan eo ipso védelemre szorul. A már megszerzett javak védelme nélkül ugyanis az egyén önállósága, függetlensége is sérelmet szenvedhet. Ennek különféle eszközei alakultak ki a történelem során. A legtipikusabb magának a tulajdonosnak a tulajdonát érő támadások jogos önhatalommal történő elhárítása, amely önmagában a „bellum omnium contra omnes” elvéhez történő visszatérést jelentené. Ezért az állam a jog lehetséges eszközeivel mindig is igyekezett a jogtalan támadásokkal szemben a tulajdonosok segítségére sietni. A klasszikus magánjog kialakulásával azonban a közjogi és magánjogi (büntetőjogi és polgári jogi) eszközök nem váltak szét, a szankciók mértéke pedig a bűnösség fokához (és nem a tulajdonban okozott kárhoz) igazodott, és a vagyoni jellegű büntetések mellett sokszor személyi jellegű szankciókat (úgy mint például a kézlevágás) alkalmaztak. Az évezredes jogfejlődés eredményeként alig egy-két évszázada alakult ki a tulajdonjog védelmének mai eszköztára, anélkül, hogy ez a fejlődés lezárult volna. A tulajdon elleni legsúlyosabb támadással szemben a büntetőjog nyújt védelmet, amikor a vagyon elleni bűncselekményeket pönalizálja, a kisebb súlyú cselekményeket pedig szabálysértésként szankcionálják. Amennyiben a vagyonban okozott károkozó magatartás nem éri el a bűncselekmény illetve a szabálysértés szintjét, azaz nem veszélyes a társadalomra, a közösségre, akkor a károsult az igényét a polgári jog keretein belül érvényesítheti.³

A történelem során azonban világossá vált, hogy az egyén tulajdonát nemcsak a másik egyéntől, hanem magától az államtól is védelmezni kell. Ha a polgári kor történeti előzményeibe belegondolunk, jól látható, hogy a mindenkori kormányzat lényegében bármikor jogot formálhatott – és formált is – arra, hogy belenyúljon az egyének tulajdoni- vagyoni viszonyaiba. Példaként említhető a középkori adománybirtokok visszavételének lehetősége, aminek kapcsán már nagyon korán látszik, hogy az államnak a tulajdonra vonatkozóan van egyfajta elvonási joga. Ennél még szélsőségesebb példa a középkori oszmán birodalomban a nagyvezérek helyzete, akik lényegében rabszolgastátuszúak voltak, ezáltal életük és vagyonuk elvételét az állam (aki a szultán személyében testesült meg) tulajdonképpen bármikor elrendelhetette. Ezek tehát a klasszikus polgári tulajdon

² Drinóczi Tímea: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007, 175. p.

³ Lenkovics Barnabás: *Magyar polgári jog. Dologi jog*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001, 202.p.

megjelenésének olyan történelmi előképei voltak, amelyek során az állam – a kor felfogása szerint – jogszerűen avatkozhatott be az egyéni tulajdoni viszonyokba, és foszthatta meg az egyéneket a tulajdonuktól, hogy ezáltal automatikusan jelent meg az az igény, hogy a tulajdont az állam ne csak a polgárok egymás közötti (magánjogi) viszonyaiban, hanem a polgárok és az állam közötti (elsősorban közjogi) relációkban is – törvényi, elsősorban alkotmányi szinten – védje és garantálja. Ily módon tehát a tulajdon alkotmányos szintű védelme egyben az államhatalom legfőbb korlátjaként jelenik meg.

Természetesen a későbbi idők, elsősorban a fasiszta illetve kommunista uralmak magántulajdont közvetlenül sértő, az egyéni tulajdonnal szemben a közösségi tulajdont előnyben részesítő eszméi még erőteljesebben támasztották alá a tulajdon állammal, illetve magával az állam által alkotott joggal szembeni alkotmányos védelmének szükségességét. Erre a megfelelő helyen ki is térünk.

3. A tulajdonjog alkotmányos védelmének megjelenése, főbb eszmetörténeti vonalai

Ha a tulajdonjog alkotmányos védelmének vizsgálata kapcsán egészen annak kiindulópontját, illetve fontosabb mérföldköveit kívánjuk meghatározni, végig kell mennünk az egyes nagy történelmi korszakok tulajdoni szabályozásán, illetve azok változásainak okain. Ennek alapján az a megállapítás tehető, hogy a mindenkor fennálló tulajdoni rend változása iránti igény, illetve magába a tulajdonjogba való beavatkozás (mértékének) megváltozása szükségszerűen együtt járt az egyes nagy jogrendek – forradalmakat követő – átalakításával. Ide érthetjük Kelet-Európában az államszocializmus végét jelentő rendszerváltást – amelyet joggal neveznek forradalomnak –, olykor azonban csupán egy-egy kormányváltást a konzervatív vagy a szocialista pártok mindenkori választási győzelmei után (lásd pl. Angliában, Franciaországban vagy Olaszországban). Az első komolyabb mérföldkő a francia forradalom után 1789-ben az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozatával (Déclaration des droits le l’homme et du citoyen) jelentkezik, amely első ízben garantálta a tulajdont, mint „droit inviolable et sacré” (sérthetetlen és szent jogot). Ugyanígy történt az Amerikai Egyesült Államok 1787. évi alkotmányának hatályba lépése⁴ után az egyik oldalon, ellentétes tendenciával Oroszországban az 1917. évi Októberi Forradalom, a szovjet állam és a szovjet jog létrehozása után. Ide sorolhatjuk az 1918. novemberi németországi forradalom utáni, majd a nemzeti szocialista hatalomátvételt, a háború, a vereség és a szovjet jogfelfogás

⁴ 1787. szeptember 17-én készült el az Egyesült Államok alkotmányának szövege, ami 1789. március 4-én lépett hatályba, miután már a szükséges 13-ból 9 állam aláírta.

alapelveinek Kelet- és Kelet-Közép-Európában való ezt követő elterjedése után. A szocialista – késő sztálinista – uralomnak ebben az első fázisában, amelyet „antifasiszta forradalomnak” is neveztek, gazdaságilag és jogilag teljes mértékű kisajátítás és a tulajdoni rendszer átalakítása ment végbe a „földreform” és az „ipari reform” deklarált célkitűzésével. Ennek során a polgári jog egységes tulajdonfogalma helyére egy differenciált tulajdonfogalom lépett, amelyben a jogi tartalom és a védelem a tulajdoni tárgyak szerint különbözött. A szocialista tulajdon különböző formáihoz a tulajdon birtokosaként a kollektív jogalanyok különböző változatai jelentek meg úgy, mint „az állam” (Szovjetunióban), „a társadalom” (a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban) vagy „a nép” (az NDK-ban). A gazdaságilag és politikailag csődbe jutott államszocializmus 1989-ben – az „erőszakmentes forradalommal” – ért véget. Ennek során ismét megjelent az igény egy olyan új jogpolitika iránt, amely a rendszerváltásra, a rendszer – ideértve az addigi (szocialista) tulajdonrendszert is – átalakítására, valamint annak jogi alapjai megszüntetésére irányult.

Tanulmányunk első részében ezeket az imént vázlatosan bemutatott – a tulajdoni rendszerváltozás szempontjából is – jelentősebb korszakokat, valamint azok főbb eszmeáramlatait ismertetjük, azonban – tekintettel arra, hogy tanulmányunk a tulajdon alkotmányos védelmének történeti kialakulását vizsgálja – a polgári kort, illetve az első kartális alkotmányok megjelenését megelőző fejlődési tendenciák egyes szakaszait csak annyiban érintjük, amennyiben ezek a későbbiekben (ki)hatással voltak vagy lehetnek a tulajdon védelmének alkotmányos garanciáira is.

Hagyományosan a tulajdonjog alkotmányos védelmének szabályozását – ahogy Harmathy Attila is írja⁵ – az észak-amerikai és a francia deklarációktól, alkotmányoktól szokták kezdeni. Ettől a hagyománytól jelen tanulmányunkban eltérünk, és az alkotmányosság, az alkotmányos tulajdonvédelem kérdéskörét nem csupán a tulajdonnak az első írott alkotmányokban való *expressis verbis* megjelenésétől vizsgáljuk, hanem az alkotmány tágabb értelmét⁶ felhasználva a tulajdonnak az állam egész közjogi berendezkedésben elfoglalt helyét⁷ is idevéve ismertetjük, hogy az állam milyen közjogi

⁵ Harmathy Attila: A tulajdonjog alkotmányos védelme. *Jogtudományi Közlöny*, 1989. 5. sz. 217. p.

⁶ Az alkotmány tágabb értelemben vett fogalmát a „constitutio” szó legáltalánosabb felfogásából alakították ki. Ezt a kifejezést John Locke is használja a „kormányzat intézményei”-nek, a „világ Isten által létrehozott berendezkedésének”, illetve az egész „társadalmi berendezkedés” jelölésére is. A tágabb és szűkebb értelemben vett alkotmány problematikájáról lásd Kovács István: *Magyar Alkotmányjog I.*, JATE Kiadó, Szeged, 1990, 243–245. p.; John Locke és Anglia hatását az alkotmánygondolat kialakítására bővebben lásd Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1962, 42–43. p.

⁷ Ez a felfogás közel áll Molnár Kálmán, a XX. század elejének egyik legismertebb közjogásza által adott fogalom-meghatározáshoz, mely szerint „Alkotmány alatt azt a szervezetet értjük, amelyben az állam hatalmi élete lejátsszódik. Így tekintve minden államnak van alkotmánya...” (*Magyar Közjog*. Pécs, 1929, 244. p)

eszközökkel törekedett – és törekszik mind a mai napig – az egyén tulajdonát más egyénekkal, illetve saját magával szemben is biztosítani. Ilyen megközelítésben tehát nemcsak az alkotmány szűkebb értelmében, az első kartális alkotmányok megjelenésének időpontjától – illetve még szigorúbban véve magának az alkotmánybíráskodásnak, mint az alkotmányvédelem egyik legfőbb eszközének kialakulásától – közelítjük meg ezt a kérdéskört, noha a későbbiekben természetesen ezekre is részletesen kitérünk. A tágabb és szűkebb értelemben felfogott alkotmányfogalom révén az alkotmány léte nemcsak a polgári átalakulástól kezdődően, hanem már a feudális államszervezet viszonyai között is megállapíthatóvá válik, így ezt a korszakot is – mind hazánkban, mind Európában – kimerítően vizsgáljuk.

Mindemellett – legalább érintőlegesen – vizsgáljuk a tulajdonnak, mint jogintézménynek a távolabbi történelmi gyökereit is, legalábbis azokban az eszmetörténeti vonalakban, amelyek hatására a XVII–XVIII. században a tulajdon immáron az egyes államok alkotmányos szabályozásának terepén is helyet kapnak, és a későbbiekben az alkotmányos tulajdonvédelem alapjául szolgálnak.

4. Tulajdonjog az ókorban

Ahhoz, hogy a tulajdon alkotmányos védelmével kapcsolatos mai alkotmánybírási gyakorlatot megértsük, szükséges az egyes tulajdonelméleteknek egy kicsit távolabbi – egészen az ókorig visszanyúló – megközelítése, amely ily módon egyfajta összeköttetést is teremt az egyes koncepciók és azok későbbi – alkotmánybíráskodás során – megjelenő gyakorlata között.

Már önmagának a tulajdonnak, mint jogintézménynek a fogalmát is érdemes egészen az ókori Róma intézményei között, odáig visszamenve keresni. Akár egészen az ősi társadalom tulajdonából is ki lehetne indulni, ahol az ingatlan, illetve földtulajdon vonatkozásában a kollektív tulajdon, míg az egyéb használati tárgyak esetében a személyes tulajdon volt jellemző. A későbbiekben azután fokozatosan jelent meg a közösségi földhasználat helyett az egyéni földhasználat, és ily módon a közösségi földtulajdon helyett a magántulajdon általánossá válása. Úgyszintén érdekes lenne a római jogon kívüli ókori jogrendszerek vizsgálata a tulajdon védelme szempontjából, hiszen például Észak-Mezopotámiában, illetve Babilonban – a kezdeti közösségi földhasználatot követően – a föld főtulajdonjoga alapvetően

a királyt illette meg, és azon létezett egyéni és csoportos „birtok”.⁸ Mindemellett például a zsidó jog is igen sajátosan szabályozta a tulajdont.⁹

A mai modern tulajdonelméletek – és így tanulmányunk – szempontjából azonban jelentősége igazából a római jog szerinti tulajdon-fogalomnak (dominium, proprietas) van, amely kialakulása idején értelemszerűen még nem azonos a modern korok tulajdonfogalmával. A római jogi tulajdon ebben az időszakban tipikusan testi tárgyakon fennálló teljes jogi hatalmat (plena potestas) biztosított a jogosult számára. Maga a tulajdon fogalma is ez alapján került meghatározásra, aminek megfelelően „a tulajdon egy dolog feletti teljes hatalom, amelynél fogva a magáéban mindenki megteheti mindazt, amivel nem zavar másokat”.¹⁰

A tulajdonjog tehát már ebben a korban is a legtágabb és legteljesebb – szinte korlátlan¹¹ – alanyi magánjog, amelynek tartalma klasszikusan – ahogy azt már a kor egyik „remek jogásza”, Ulpianus is megfogalmazta – a birtoklás (ius possidendi), használat (ius utendi), rendelkezés (ius disponendi), gyümölcsöztetés (ius fruendi) részjogosítványaiában merült ki. E meghatározás látszólag ugyan elenyésző alkotmányjogi relevanciával bír, ezt azonban cáfolja az a tény, hogy az egyes jogintézmények és jogi konstrukciók, így a tulajdoni viszonyok tekintetében is egyfajta történelmi kontinuitás fedezhető fel. Ennek eredményeként nyilvánvaló hasonlóság látszik a római kori és a szocialista tulajdon tartalmi elemei között,¹² amely – főleg 1949 és 1989 között – a magyar (alkotmányos) tulajdoni szabályozásra is egyértelmű hatást gyakorolt. A római jog, továbbá a XVI. századtól kezdve Németországban kialakuló természetjogi iskola, valamint az ebből a későbbiek során kialakuló pandektisztika művelői¹³ körében is alapvető jelentőségű.¹⁴ Nem beszélve arról, hogy ez a római jogi

⁸ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Rácz – Schweitzer – Tóth: *Egyetemes állam- és jogtörténet Ókor – feudális kor*. HVG-ORAC, Budapest, 1998, 34–35. p.

⁹ Mózes törvényei szerint minden 50. évben, az ún. Jóbél-évben – melyet 49 év után kürtszóval (héberül „jóbél”, innen származik a neve) hirdettek ki – valamennyi korábban eladott földbirtok visszakerült korábbi tulajdonosához, illetve annak örököséhez. Az egész Palesztinában hirdetett „szabadság” tehát az ország minden személyének és összes földbirtokának szólt, ezért a Jóbél-évet a „szabadság-évének” is nevezték. Ennek alapvető célja az egyes családok megóvása a teljes elszegényedéstől és elzülléstől, a föld termékenységének emelése és a földbirtok felosztása körül létrejött egyenlőtlenségek kiegyenlítése – vagyis tulajdonképpen a régi zsidó társadalom félszázadonkénti újjászületése. (Mózes III. könyv 25, 8–17, 39–42 és 50–54) <http://www.kislexikon.hu/jobel-ev.html> 2008-01-24

¹⁰ Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 288.p.

¹¹ A klasszikus római tulajdonjog korlátlanágával ellentétes álláspontot képvisel pl. Diódsi György *A tulajdonjog kialakulása Rómában* c. kandidátusi disszertációjában (1967).

¹² Hamza Gábor: *The Subsequent Fate of Roman Law in a Comparative Approach* (Reading Materials), Eötvös Kiadó, 2007, 85–89. p.

¹³ A pandektarendszer kialakulása a római jogi glosszátorok és kommentátorok idején kezdődő, és a XIX. században végződő, évszázados fejlődési folyamat eredménye, amely lényegében a természetjogi iskolából fejlődött ki, „a természetjogra jellemző gondolatrendszerben gyökerezik.” (Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 99. és 102. p.)

fogalom-meghatározás megjelenik a magyar alkotmánybíróság gyakorlatában is, amikor az alkotmány 13. §-ával kapcsolatos első néhány határozatában a tulajdon fogalmát lényegében a klasszikus polgári jogi tulajdonfogalomra, illetve annak a hagyományos triászra (birtoklás, használat, rendelkezés jogát) magába foglaló elméletére alapozta, és csak a későbbiekben jelent meg ennek a fogalomnak az alkotmányjogi tulajdonfogalomtól történő elválasztása (ennek részleteit lásd később).

Ami alkotmányjogi szempontból még érdeklődésre tarthat számot, az a római tulajdonjog korlátozása, illetve annak lehetősége, tekintettel arra, hogy a tulajdon korlátozhatóságának kérdésköre a későbbiekben, sőt mind a mai napig komoly – alkotmányjogi – vitákat eredményez, nem véletlen, hogy a magyar Alkotmánybíróság tulajdonvédelemmel kapcsolatos határozatainak jelentős része is ekörül forog. Egyáltalán nem mindegy ugyanis, hogy az egyén tulajdona, illetve a későbbiekben már tulajdonhoz való joga (vagyis amely már ekkorra alapvető emberi jogként jelenik meg az egyes országok alkotmányaiban illetve nemzetközi dokumentumokban) mennyiben eshet – elsősorban közjogi, a későbbiekben pedig már kifejezetten alkotmányos – korlátozások alá. Tudniillik a római jog is ismerte már a közérdek védelmében bevezetett tulajdoni korlátozást.¹⁵ A közérdekből történő tulajdonkorlátozás máig ható tétele elvezet bennünket a hatályos magyar alkotmányos tulajdoni szabályozáshoz, egészen pontosan az alkotmány 13. § (2) bekezdéséhez, amely – egyéb alapjogok vonatkozásában nem, de a kisajátítás kapcsán kivételesen – lehetővé teszi a tulajdonhoz való jog közérdekből történő korlátozását, sőt teljes elvonását. A tulajdon olyan – mai alkotmányunkban is megjelenő¹⁶ – közjogi természetű elvonási lehetőségét, mint a kisajátítás vagy az elkobzás mint törvényi büntetés közül az utóbbit már a rómaiak is előszeretettel alkalmazták, a kisajátítástól viszont, mint a tulajdonos dolgának – kártalanítás ellenébe – akarata ellenére, többnyire közérdekből történő elvonásától a rómaiak „viszolyogtak”, ebből kifolyólag csak a posztklasszikus korban került teljes elismerésre.¹⁷

¹⁴ Vö. Hamza: *Az európai magánjog fejlődése*. i.m. 98–109. p.

¹⁵ Ilyen közérdekből történő korlátozásnak minősült például, hogy ha árvíz vagy más esemény miatt valamelyik közúton nem lehetett közlekedni, akkor a legközelebbi szomszédos telek tulajdonosa köteles volt tűrni, hogy a telkén a közforgalom áthaladhasson. (Földi – Hamza: i.m. 292. p.)

¹⁶ Lásd az Alkotmány 13. § (2) bekezdését illetve az 57. § (4) bekezdését.

¹⁷ Földi – Hamza: i.m. 292. p.

5. A tulajdonviszonyok szabályozása a középkorban

Az előbbieken ismertetett római jog szerinti tulajdon tehát teljes, abszolút jogot jelentett egy adott – elsősorban fizikai – dologra vonatkozóan. A glosszátorok, kommentátorok, majd a német pandektajog tudósai ugyanis mindvégig megőrizték a római jogi alapokat, így a tulajdonjog abszolút jellegét és teljes hatalmát biztosító sajátosságát is. Tették ezt annak ellenére, hogy a feudális jogokban a római jogi abszolút és kizárólagos tulajdon érvényesülése a dolgoknak csak meghatározott körére korlátozódott (szerzeményi javak, ingóságok), a legfontosabb tulajdoni tárgy, a föld tekintetében a korlátozott tartalmú hűbéri tulajdon rendje érvényesült.

A római jogi egységes és legteljesebb vagyoni jogi kategóriaként létrejött tulajdonjog a germán (feudális) termelési módban már jelentősen korlátozódott, és tulajdonjogi fogalmi kettősség jött létre. Amíg az ingó dolgok vonatkozásában lényegében megmaradt a római jogi tulajdonjog, addig az ingatlanokra nézve már sajátos, közhatalmi elemekkel terhes, osztott tulajdonjogi lánc alakult ki. A középkorban ugyanis a föld mint alapvető termelőeszköz feletti feudális tulajdonviszonyok kialakulása jelentős változásokat hozott a társadalmi fejlődésben, amelynek eredményeként a paraszt mint közvetlen termelő a földtől és ezáltal a földesúrtól személyes függőségbe került. A földtulajdon jelentős része a feudális társadalmi rendben szolgáló jobbágytelkekre tagozódott, amit állandó használatra a jobbágyok kezén hagytak. A földesúr–jobbágy közötti viszony, mint jogviszony egyrészt a jobbágy – földhasználat fejében teljesítendő – munka-, termék és pénzszolgáltatásából, másrészt személyi függőségéből állt, vagyis egy olyan mérvű nyílt jogegyenlőtlenség jelentkezett, amelynek révén az alapvető termelőeszközök tulajdonjogából a földbirtokos osztály minden más társadalmi réteg, osztály tagját kiszorította. Az ilyen, személyre vonatkozóan megengedett – és természetesen a mai modern, polgári demokráciában már elfogadhatatlan – jogképesség-, illetve tulajdonszerzési korlátozás a nemesség földtulajdonjogi monopóliumát feltételezte, nem adott azonban szabad rendelkezési jogot a föld felett, ti. különböző kööttségek korlátozták a feudális földtulajdonjogot, amelyek a föld feletti rendelkezési jog, az átörökíthetőség, sőt még a föld használata terén is megnyilvánultak. A feudális földtulajdonjog fogalma alatt a földön fennálló tényleges hatalmat tekintették, és valójában ezt részesítették jogvédelemben is. A tényleges hatalom tehát a földbirtok felett általában a tulajdonjog gyakorlását jelentette, nem jelentette azonban azt, hogy a feudális földtulajdonjog összefüggő gazdasági egységet is alkotott volna. A feudális földtulajdonjog egy részén ugyanis már korán kialakult a robotra alapított földesúri gazdaság, de a föld nagy részén mindvégig az alávetett

jobbágygazdaságokból álló, függő közösségek éltek. Ezért a földesurak érdekeit szolgáló középkori jogászok a római jogból átvett fogalmakat átvitték a feudális földtulajdonjogra is, amelynek révén a hűbértulajdon feletti rendelkezési jog megosztottságát azzal fejezték ki, hogy a hűbérúr tulajdonította a föld feletti „főtulajdonjogot” (dominium directum), míg a jobbágy – földesúri tulajdon képező – telekbirtokát pedig „használati tulajdon”-ként (dominium utile) fogták fel, vagyis a hűbérúr jogait a hűbéri főtulajdon, a hűbéresét a hűbéri használati tulajdon fogalma alá vonták.¹⁸

A középkori germán (feudális) tulajdonviszonyokat vizsgálva tehát megállapítható, hogy míg az ingó dolgok vonatkozásában tulajdonképpen a római jog egységes és abszolút tulajdonjog-fogalma szinte teljes mértékben fennmaradt, addig a földtulajdon-viszonyokat vizsgálva az uralkodói szuverenitás, a hűbéri függés és a jobbágyi személyi kötöttség közhatalmi elemei is már jelentős szerepet játszottak, amely egymással alá- és fölérendeltségi viszonyban levő, tartós és rétegződő kétszemélyes kölcsönös szolgáltatásokból állt. Ezek a szolgáltatások részben felosztják a római jogi tulajdonjog jogosítványait, részben pedig magukban foglalják a római jogi értelemben vett idegen dologbeli és kötelmi jogokat is.¹⁹

5.1. A feudális tulajdonviszonyok Magyarországon

Mint már említettük, az alkotmány, mint intézmény tágabb értelemben való felfogása által az alkotmány léte Magyarországon is már a feudális államszervezet viszonyai között megállapítható. E fejezet a magyar feudális államszervezet alapvető tulajdoni viszonyait hivatott vizsgálni.

Tekintettel arra, hogy az európai államokban ez idő tájt megjelenő feudális korszakot Magyarország sem kerülhette el, a feudális tulajdonjog Magyarországon is a feudális jog egyik alapvető jogintézményeként jelent meg, és ezen belül elsősorban a feudális földtulajdonjogban testesült meg. A földtulajdonhoz való viszony ugyanis alapvetően meghatározza az egész feudális gazdasági rendet, az emberek egyes osztályokba (a földbirtokosok illetve a jobbágyok osztályába) való besorolását.

A feudális földtulajdon már jelentős eltéréseket mutat a római jogi földtulajdontól, sokkal kötöttebben, a feudális láncolat által korlátozva jelent meg. A feudális rendben ugyanis

¹⁸ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Rác – Schweitzer – Tóth: *Egyetemes állam- és jogtörténet Ókor – feudális kor*, i.m. 251. p.

¹⁹ Sárközy Tamás: *Indirekt gazdaságirányítás, vállalati árutermelés és a tulajdonjog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 87. p.

minden tulajdon a főhűbérúrtól származott, és oda is háramlott vissza a hűbéri szolgálat nem teljesítése esetén. A feudális földtulajdon fő jellegzetességének a földesúr–jobbágyi birtokviszony (az ún. úrbéri viszonyok) számított. A nagyjából a XIII. század végére kialakult egységes jobbágyosztály ebben a viszonyban mint a földesúrnak (aki lehetett maga a király, nemes vagy akár az egyház) alávetett osztály szerepelt. A jobbágyok az általuk művelt föld használatát megkapták, és amíg kötelességeiket teljesítették, onnan nem lehetett őket kitenni. Werbőczy Hármaskönyve a nemesség földtulajdonjogát a következőképpen rögzítette a paraszttal szemben: „Mindazonáltal ez alatt nem azt kell értenünk, mintha az örökséget, melyet a paraszt valakinek hagyott vagy eladott, a földesúrtól örökös joggal el lehetne idegeníteni, mert a parasztnak földesura földeiben, azok örökségére nézve, a munka bérén és jutalmán kívül, semmi joga sincs, hanem az egész föld tulajdona a földesurat illeti s reá tartozik.”²⁰

A török uralmat követően a szabad költözés lehetősége jóval realisabbá vált a jobbágyok számára, mivel még a XVIII. század első felében is számos termőföld volt megműveletlen.

A feudális földtulajdonjog másik jellemzője a király főhűbérúri joga, amelyet a XIII. század második felétől, mint a király főtulajdonjoga, *jus regium* elnevezéssel használtak. Ez tulajdonképpen azon alapult, hogy a király – főleg a XIII. századtól – nagy birtokokat adományozott abból a célból, hogy jól felfegyverzett lovagjai legyenek azáltal, hogy az adománybirtokosok egyben katonai szolgálatra is kötelezettek voltak. A Hármaskönyv szerint a király főtulajdonjogát az alapozta meg, hogy eredetileg minden birtokjog a szent koronától ered, és a szent koronára háramlik vissza magszakadásakor,²¹ mert a nemesek közössége (*communitas*) a szent korona joghatósága (*in jurisdictionem Sacrae Regni Coronae*) alá helyezte: „[...] minden nemesítésnek és birtokadományozásnak teljes hatalma fejedelmünkre szállott át, [...] fejedelmünk minden báró úrnak és mágnásnak, az ország többi nemeseinek és birtokosainak igaz és törvényes utódja, abban az esetben, ha valamelyikük örökös és maradék

²⁰ Eredeti szöveg szerint: „Per hoc tamen non est intelligendum, ut haereditas per rusticum cuiusdam legata, vel vendita, jure perpetuo a domino terrestri alienari possit: nem rusticus praeter laboris mercedem, et praemium, in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem, nihil juris habet: sed totius terrae proprietas, ad dominum terrestrem spectat, et pertinet.” [Corpus Iuris Hungarici Magyar törvénytár (1000–1895) Werbőczy István Hármaskönyve, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1897 (Továbbiakban: Hármaskönyv) 414–415. pp. Hármaskönyv III. rész 30. cím 7. §.]

²¹ Magszakadás általában akkor következett be, ha az adományos fiúága kihalt. Ilyenkor a leányági leszármazottak kénytelenek voltak az ún. leánynegyeddél (az örökös birtokának egynegyedével) megelégedni.

nélkül halna el.”²² „Mert azoknak összes fekvő jószágai, és birtokjogai a jelzett átruházás erejénél fogva, eredetileg Magyarország szent koronájától függenek és törvényes birtokosuk magvaszakadtával mindig ugyanerre is néznek és háramlanak.”²³

A birtokadományozás jogát a közösség a koronázással a királyra ruházta át: „Miután pedig a magyarok a szent lélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közremunkálása által az igazságnak felismeréséhez és a katolikus hitnek vallásához jutottak és Őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek s következésképpen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országlással együtt a község a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következésképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettőlfogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonyos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik.”²⁴ A király a szent korona e joghatóságánál fogva minden elhunyt magvaszakadtnak birtokjogai felett teljes hatalommal szabadon rendelkezhetik, vagyis megtarthatja magának vagy újból eladományozhatja: „Mert a királyi Felség (e Magyarország szent koronájának előbb említett joghatóságánál fogva) bármely elhaltnak, a kinek magva szakad, vagyis a ki örökösök hátrahagyása nélkül mulik ki, minden birtokjoga fölött mindenkor teljes hatalommal szabadon (a mint akarja) rendelkezhetik, tudniillik: fentarthatja magának, vagy eladományozhatja, vagy ideiglenesen átruházhatja annak részére, a kinek inkább akarja.”²⁵ Ezenkívül nemcsak a magvaszakadtnak, hanem azoknak a birtokjogai is még életükben a „szent koronára háramlanak s következésképpen adományozás alá kerülnek”,

²² Omnis nobilitatis, et possessionariae collationis plenaria potestas, in principem nostrum translata sit: ideo advertendum; quod princeps ipse noster universorum dominorum, baronum, et magnatum, ac aliorum regni nobilium, possessionatorumque hominum, in casu, quo quis eorum, sine heredibus, et posteris decesserit, verus, et legitimus successor sit. (Hármaskönyv 69. p., I. Rész. 10. czim.)

²³ Omnia enim bona, et jura eorum possessionaria, ab ipsa sacra regni Hungariae corona, virtute translationis praenotatae, originaliter dependent, et ad eandem semper respiciunt, devolvunturque eorum possessora legitimo deficiente. (Hármaskönyv 69. p., I. Rész. 10. czim 1. §.)

²⁴ Postquam vero inspirante Spiritus Sancti gratia, ad agnitionem veritatis, Catholicaeque fidei professionem, opera ipsius sancti regis nostri, Hungari venere, et eundem sponte in regem elegere, pariter et coronavere; omnis nobilitationis, et ex consequenti possessionariae collationis, qua nobiles decorantur, et ab ignobilibus segregantur, facultas, plenariaque potestas, in jurisdictionem sacrae coronae regni hujus, et per consequens in principem, ac regem nostrum, a communitate, et communitatis ab auctoritate, simul sum imperio, et regimine translata est, a quo jam omnis nobilitatis origo, per quandam translationem reciprocam, reflexibilemque connexionem, ita mutuo semper dependet; út se jungi, segregarique nequeat, et alter sine altero fieri non possit. (Hármaskönyv 59. p., I. Rész. 3. czim 6. §.)

²⁵ Regia enim majestas (ex praedecarata jurisdictione sacrae coronae regni jugus Hungariae) de et super universis juribus possessionariis, quorumcumque decedentium, et in semine, vel haeredibus destitutorum, ac deticientium, liberam (prout voluerit) disponendi, pro se scilicet reservandi, vel alteri, cui maluerit, conferendi, aut inscribendi plenariam semper habet protestatis facultatem. (Hármaskönyv 75. p., I. Rész. 13. czim. 4. §.)

akik a hűtlenség²⁶ elnevezés alatt értett bűncselekményeket elkövetik: „És hogy az istentelen embereknek elkövetett gonoszsága büntetlenül ne maradjon; hogy a nemesség és parasztság egyenlő értékűnek tünjék; s ismét, hogy a hűségnek a hűtlenséggel egyenlő jutalma ne legyen; tehát a hűtlenek vakmerőségének és lázadásának megtörésére és az istentelen és becsstelen emberek rosszindulatú szabadosságának megfékezésére a mi eleink – ezt hozván magával a törvény szigora s a közjó is ezt kívánván, – országos végzeménynyel elhatározzák és megállapították, hogy nemcsak valamely magvaszakadtnak [...] hanem azoknak birtokjogai is, (még életükben) Magyarország szent koronájára háramoljanak s következésképp adományozás alá kerüljenek, a kik konokul az ország alkotmánya ellen támadnak és ezáltal a királyi felség méltóságát megvetik, és másokat a törvényes igazságon kívül önkényből és vakmerően háborgatnak, hogy az istentelen megbüntetésének példája némelyeket elrettentsen, másokat pedig, a kik az ilyenek jószágait netalán adományul nyerik, annál inkább a hűséges cselekedetek gyakorlására és végzésére buzdítson.”²⁷ A jus regium lényegében a szent koronának tulajdonított joghatóság olyan fekvő jószágokra és birtokjogokra²⁸ nézve, melyeket rosszhiszeműen és királyi jóváhagyás ellenére bitoroltak.²⁹

Ez az adományozási rendszer és a főtulajdonjog egészen az 1848-as törvényekig, illetve az azokat végrehajtó 1853. évi neoabszolutizmus kori úrbéri pátensig fennállt.

A feudális tulajdoni rendszer egyik legjelentősebb intézménye az ősiség, amely egyben a korabeli tulajdoni rendszer legfontosabb korlátozását is jelentette. Az ősiség lényegében a közös őstől leszármazott nemzetségnek a közös ős által szerzett birtokaira

²⁶ A hűtlenség eseteit a Hármaskönyv felsorolta (lásd: Hármaskönyv: I. Rész. 14. czim). Kezdetben e fogalom alá csak a király és az ország iránti hűség megszegésének néhány súlyos esete tartozott. Később aztán egyre több büntetett nyilvánítottak hűtlenséggé. Werbőczy Tripartituma 18 §-ba foglalva, több mint 30 cselekményt sorolt a hűtlenség fogalma alá, idevéve a felségsértésen keresztül az alkotmány, a király és a korona közhatalma elleni támadáson és ellenszegülésen át („si quis evidenter se erigit, et opponit contra statum publicum, regis, et coronae”, azaz „ha valaki nyilván az alkotmány, a király és a korona közhatalma ellen támad és ellene szegül”) azoknak a cselekményeit is, akik az ország belső rendjének felforgatására idegen martalócokat hoznak be, vagy töröknek fegyvert és élelmiszert szállítanak. Ilyenkor a hűtlenség elkövetését megállapító bírósági ítélettel szállt vissza a földtulajdon a királyra.

²⁷ Et nem pravorum hominum patrata malitia, impunita relinquatur; neve nobilitas, et rusticitas aequalis aestimationis censeretur; rursus, ne fidelitas, ac infidelitas, simile promium sortiretur. Ad conterendam igitur infidelium proterviam, et rebellionem, pravorumque, et flagitiosorum hominum male agendi licentiam possessionaria aliquorum in semine (ut praefertur) deficientium, verum etiam contra statum publicum regni hujus, ex coque in despectum dignitatis regiae majestatis contumaciter sese erigentim, atque alios praeter juris aequitatem absolute, temerarieque turbantium; ad sacram coronam dicti regni Hungariae, consequenterque collationem regiam (etiam superviventibus illis) devolvenda esse, tum juris rigore exigente, tum vero reipublicae utilitate exposcente, communi decreto sanxerunt, ac statuerunt: ut exemplo punitionis sceleratorum, alii terreantur, alii vero ad opera fidelitatis exercenda, atque peragenda, si quibus forsitan talium bona collata fuerint, ferventius accendantur. (Hármaskönyv 75. p., I. Rész. 13. czim 5. §.)

²⁸ A „birtok” (possessio) szót kétféle értelemben használták: egyrészt valamely ingó vagy ingatlan dolog uralmának, használásának és „kormányzásának” értelmében, másrészt pedig a possessio, mint „tulajdon” (proprie) a falu jelentése és értelmeként volt használatos. (Hármaskönyv 89. p., I. Rész. 24. czim 1–3. §§.)

²⁹ Hármaskönyv 89. p., I. Rész. 24. czim.

vonatkozó igényjogosultságát jelentette, ami akkor jelentkezett, ha a birtok tulajdonosa azt a nemzetség hozzájárulása nélkül kívánta volna elzálogosítani vagy elidegeníteni. Ilyenkor a nemzetség bármely tagja jogosult volt az adott zálogbirtokot visszaváltani vagy visszaperelni – természetesen az ellenérték megfizetése mellett. Az ősiség jogintézménye jogszabályi szinten először I. (Nagy) Lajos 1351. évi dekrétumában jelenik meg, később azonban szabályai enyhítésre kerültek oly módon, hogy az eladó – az osztályos atyafiak elperlése esetén – vállalhatta, hogy vagyonából teljes mértékben kártalanítja a vevőt. Werbőczy ennek lehetőségét igen szűk körben vonta meg. A Hármaskönyv szerint ha valakinek „idegen kézben zálog czimen, hitbér vagy leánynegyed fejében avagy egyéb visszaváltható módon leköttött fekvő jószágai és birtokjogai vannak: akkor a királyi felség, vagy az, ki királyi adományra tesz szert, vagyis a ki ezeket adományul nyeri, mindenkor magához válthatja. Mert az ilyen leköttetés a jószágoknak a tulajdonjogát [...] nem zárja ki.”³⁰ Ez a szabályozás később – főként már a feudális kor vége felé – jelentős gátat szabott a földbirtokok korszerűsítésének. A korszerűsítéshez ugyanis hitelre lett volna szükség, az állandó pereskedések veszélye miatt azonban a hitelnyújtás kockázata jelentősen megnőtt. Végül – a hosszúra nyúló reformtörekvések eredményeként – az 1848. évi XV. törvénycikkkel,³¹ illetve az 1852. november 20-án kiadott ősiségi pátenssel szűnt meg teljesen, mely egyben a királyi adományozást – formálisan is – megszüntette.

A kisajátítás elleni – alkotmányos – védelem egy korai csírájaként jelenik meg az 1351. évi XIII. törvénycikk, amely annak érdekében született, hogy a nemesek birtokait, melyekben bányák találhatóak, ugyanannyit érő birtokok adása nélkül a király el ne vegye. Ha pedig a nemesek birtokaiban arany vagy ezüst, réz, vagy vasbányák, avagy egyéb bányák voltak, ezeket megfelelő csere mellőzésével nem volt szabad elvenni; hanem ha a király akarta, az említett nemeseknek, efféle aranyércet termő birtokaikért haszonértékű birtokokat adományozzon.³²

Már a feudális korban megjelennek egyes kötött tulajdoni formák, amelyekre külön szabályok vonatkoztak. Ide tartoztak a koronajavak, az egyházi javak és a hitbizományi javak. Külön szabályok vonatkoztak a városi polgárság illetve a jobbágyok tulajdonára is.

A koronajavak meghatározása leginkább a mai kizárólagos állami tulajdon tárgyaihoz hasonlítható. Ezeket II. Ulászló 1514. évi III. törvénycikkében³³ találjuk meg. E körbe

³⁰ Hármaskönyv 93. p., I. Rész. 27. czim.

³¹ 1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről

³² 1351. évi XIII. törvénycikk

³³ 1514. évi III. törvénycikk a királyi koronára tartozó fekvő jószágok és jövedelmek felsorolásáról

tartoztak – egyebek mellett – a szabad királyi városok,³⁴ a bányavárosok vagy pl. a Csepel-sziget. Ezeket sem elidegeníteni, sem elzálogosítani nem lehetett, teljes mértékben forgalomképtelenek voltak,³⁵ hasonlóan a király illetve a nemesek adományaiból származó egyházi javakhoz, amelyeket szintén nem lehetett visszabocsátani a forgalomba.

Az egyházi birtokok egyre növekvő száma miatt már Kálmán király első dekrétumai elrendelték az egyes egyházi birtokok, halászó vizek visszavételét,³⁶ továbbá királyi adományokból az egyház javára csak királyi engedéllyel lehetett végrendelkezni vagy ajándékozni.³⁷ II. Endre, majd IV. Béla idejében is folytatódott az eladományozott királyi birtokok visszavétele, amely érintette az egyház birtokait is. Az egyházak elleni birtokkorlátozó rendelkezések megjelentek I. Lajos ősiségről szóló törvényében, amely nemesi javakból az egyháziak öröklését, illetve a vételt is a szerzett javakra korlátozta, de ehhez a király jóváhagyására is szükség volt.³⁸

Az egyház birtokszerzésére nézve a legjelentősebb korlátozást az ún. holtkézi törvények jelentették. Ez a korlátozás nemcsak nálunk, hanem Európa nyugati államaiban is megjelent. Magyarországon elsőként az 1498. évi LVI. törvénycikk³⁹ tiltotta meg az egyházaknak az újabb birtokszerzéseket, amikor kimondta, hogy egyházi személyeknek (püspökök, egyházfők) nem lehet egyszerre két javadalmat a „kezén tartani”. Később a feudális korban ezt még többször is megismételték az 1647. évi XVII.⁴⁰ illetve az azt megújító 1715. évi XVI.⁴¹ törvénycikkekkel. Ez utóbbi a király engedélyéhez kötötte az egyházi birtokok szerzését. A holtkézi törvények hatálya egészen a XIX. század végéig fennmaradt, amikor a Kúria állapította meg, hogy azok már nincsenek érvényben.

A hitbizomány valamely család javára lekötött, és így a forgalomból kivont oszthatatlan vagyon volt, melyben a vagyon állagát sem megterhelni, sem elidegeníteni nem

³⁴ A nyolc szabad királyi város Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron volt.

³⁵ Nem számított a koronajavak körébe a visszaháramlás útján a királyhoz visszakérült birtokok, amelyeket az uralkodó újból adományozott, valamint a király magánjavai, amelyekről szabadon rendelkezhetett.

³⁶ Kálmán Király Dekrétomainak Első Könyve 15. Fejezet mindennemű adományok visszafoglalásáról (kivéve Szent István adományát); 16. fejezet a monostoroknak vagy egyházaknak ajándékozott halászó vizek elvételéről; 17. fejezet „hogy a szőlők, házak és földadományok bántatlan maradjanak”; 18. fejezet „hogy az egyházaknak ajándékozott erdőket nem kell elvenni”.

³⁷ Kálmán Király Dekrétomainak Első Könyve 20. Fejezet a királyoktól adományozott birtokok örökléséről

³⁸ 1351. évi XX. törvénycikk „hogy az egyházi férfiak három tanuvallató levéllel nem szereshetnek birtokokat”

³⁹ 1498. évi LVI. törvénycikk: egy egyházi személy se lehessen két javadalomnak vagy két méltóságnak a birtokában vagy élvezetében; továbbá, azok a javadalmak, melyek a római curiánál vannak valaki részére lekötve, egy év alatt szabaddá teendők; és külföldiek részére nem kell egyházi javadalmakat adományozni

⁴⁰ 1647. évi XVII. törvénycikk: hogy világi birtokokat nem szabad egyháziak részére elidegeníteni. (Ezzel a törvénycikkkel egyébként helybenhagyták II. András dekrétumának első Lajos részéről történt megerősítését, illetve megújították Ulászló király 3. dekrétumának 55. cikkelyét is.)

⁴¹ 1715. évi XVI. törvény a főpap urak szabad végrendelkezési képességéről. A 2. § kimondta, hogy a szabad rendelkezési jogra nézve a tisztelendő főpapoknak királyi helybenhagyásért kell folyamodni.

lehetett. Ez az intézmény először Spanyolországban alakult ki, és az osztrákok közvetítésével került Magyarországra. Elsőként az 1687. évi IX. törvénycikk⁴² engedélyezte hitbizomány alapítását: „Az ország mágnásai és előkelői romlásának elhárítása, s a fekvőjóságok szokás szerint megkísérlett önkényes elidegenítésének s elpazarlásának megfékezése végett, méltán elhatározták: hogy mától ezentulra, ha valaki e mágnások vagy előkelők közül az ő szolgálataival, vagy saját vitézségével, vagy az ősi javak jövedelmeiből szerzett birtokaira nézve a megyékben előzetesen közzé teendő végrendeleti intézkedéssel Ő császári és királyi szent felségétől megerősített, hitbizományt és elsőszülöttségi öröklésrendet alapított s állított föl: örököseinek és utódainak semmi joguk se legyen az efféle, atyai végrendeleti intézkedés alá vetett javakat, annak tartalma ellenére, azok szerzési tőkeösszegére nézve, elzálogosítani és elidegeníteni. Hanem azokból a javakból csak a haszonvételt és jövedelmet huzhassák, az elsőszülöttségi birtoklás elvesztésének büntetése alatt.” Ez a törvénycikkely azonban még a köznemesekre nem terjedt ki, csak az 1723. évi L. törvénycikk⁴³ terjesztette ki a hitbizomány alapítását a köznemességre is: „mindenki részére épen tartandó annak joga, hogy [...], ha [...] valaki e nemesek közül elsőszülöttséget akar felállítani, eziránt Ő legszentségesb felségéhez folyamodhassék.”

Mint már említettük, a feudális magyar jogrendszerben különleges szabályok vonatkoztak a városi polgárság tulajdonjogára nézve is. A városokat ugyanis maguk kollektíve nemeseknek tekintették, ezáltal nemesi jóságokkal rendelkezhetek. Elsőként az 1498. évi XXXVIII. törvénycikk⁴⁴ említ olyan városi polgárokat, akik nemesi jósággal rendelkeznek: „a városoknak vagy lakosoknak és polgároknak valamely vármegyében birtokaik és birtokjogaik vannak.” A városokban a polgárság vonatkozásában a király főtulajdonjoga nem érvényesült, így magszakadás esetén az ingatlan nem a királyra, hanem a város közösségére szállt.

Ami a jobbágyokat illeti, a feudális kor első századaiban, egészen a XVIII. századig szinte mindenféle korlát nélkül szerezhettek tulajdont, kaphattak adománybirtokot (ami által melleleg nemessé is váltak). A Hármaskönyv a nemesek mellett ismert más ingatlantulajdonosokat (possessionati homines)⁴⁵ is. Az 1543. évi XXXVI. törvénycikk⁴⁶

⁴² 1687. évi IX. törvénycikk a mágnások idősb fiainak az atyai rendelkezés szerint intézendő örökösödéséről

⁴³ 1723. évi L. törvénycikk az elsőszülöttségről és az 1687. évi 9. tc. magyarázatáról

⁴⁴ 1498. évi XXXVIII. törvénycikk a nemesek és a szabad királyi városok között való biráskodásról.

⁴⁵ Hármaskönyv 87. p., I. Rész 23. czim: „[...] *akadnak többen, urak, nemesek és országlakosok, tudniillik birtokos emberek* (possessionatorum scilicet hominum), *kik a királyi jogokat álnokul, tudniillik vagy zálogczímen vagy erőtelen és sikertelen, avagy királyi jóváhagyást nélkülöző bevallás alapján maguknak követelik és azt koholják [...], a királyi jog bármely rosszhiszemű birtokos fekvő jóságaiban és birtokjogaiban száz évig tart s ennyi ideig lehet kereset tárgyá.*”

pedig ismert olyan plebejus embereket, akik pénzen szerzett nemesi pusztákat birtokoltak: „Mondják, hogy vannak némely közrendű emberek, a kik pénzen szerzett nemesi puszták birtokában vannak, azoknak haszonvételét szedik, azonban azon a helyen nem laknak, és épen úgy, mint azok, a kik nemesi jogon és mentességgel vannak a földek birtokában, terheket sem akarnak viselni. Ennélfogva, minthogy az álladalom, főképen a közterhekre nézve, azt a jövedelmet nem nélkülözheti, megállapították, hogy az ilyen nemesi puszták birtokában levő közrendű emberek az egytelkes nemesek módjára viseljék a terheket és e részben kötelesek a vármegyei ispánoknak engedelmeskedni.”

A XVIII. században azonban a Kúria kimondta, hogy a nem nemes nem szerezhethet tulajdont (de incapacitate possessorii), és ezt követően erre hivatkozva a feudális kor végéig a jobbágyok ingatlantulajdont nem szerezhettek. Végül az 1844. évi IV. törvénycikk⁴⁷ mondta ki, hogy minden bevett felekezethez tartozó Magyarországon nemesi ingatlant szerezhethet: „Az országban s kapcsolt részeiben született, állandóan lakó, s törvényesen bevett bármely vallású nem-nemes honfiak, általuk bármi czímen eddig szerzett, vagy jövőben szerzendő nemesi javakra nézve nemesség hiánya miatti nem-birhatási ügyúton ezentúl nem háborgattathatnak.” A törvénycikk rendelkezése által a nemességet a birtoktól, a birtokot pedig a nemességtől tette függetlenné, vagyis nemesi javakat ezentúl már nem nemesek is szerezhettek.

Az István, László vagy Kálmán által kiadott dekrétumok rendelkezéseiből látszik, hogy már első királyainknál is komoly hangsúlyt kapott a fennálló tulajdoni viszonyok védelme – méghozzá szigorú közjogi, büntetőjogi szabályok lefektetése által. Nem véletlen, hogy a vagyon ellen elkövetett bűncselekmények (elsősorban lopás vagy rablás) elkövetőire – épp a nehezen megszilárduló tulajdoni rend védelme érdekében – meglehetősen kemény büntetési nemeket – mint pl. akasztás, rabszolga sorba adás vagy testcsönkítés – alkalmaztak.⁴⁸ A későbbiekben aztán – a tulajdoni rend fokozatos megszilárdulását követően – már enyhítettek ezeken a szabályokon.⁴⁹

Összegezve a magyar feudális tulajdonvédelem rendszerét megállapítható, hogy a kötött feudális tulajdon és az ahhoz kötődő jogintézmények – a többi európai országhoz hasonlóan – hazánkban is szinte már az államalapítást követő évszázadokban megjelentek, azonban a nyugat-európai államokhoz képest jóval tovább – egészen a XIX. század derekáig –

⁴⁶ 1543. évi XXXVI. törvénycikk a nemesi puszták birtokában levő közrendű emberek az egytelkes nemesek módjára viseljék a terheket, a különben cselekvőktől vegyék el a pusztákat.

⁴⁷ 1844. évi IV. törvény a nemesi javak birhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről

⁴⁸ László király törvényei például már egyetlen tyúk vagy lúd árát meghaladó értékű lopás esetén is lehetővé tették halálbüntetés kiszabását.

⁴⁹ Lásd pl. Kálmán törvényeit.

fenn is maradtak. A tulajdonnak a közjogi szabályozás általi – vagyis tág értelemben véve alkotmányos – védelme kapcsán a királyi dekrétumok, törvénycikkek mellett a büntetőjogi szabályok által is komoly hangsúlyt kapott a fennálló tulajdoni rend, és ezáltal a királyi hatalom megszilárdítására irányuló állandó jogalkotási törekvés.

6. A tulajdonhoz való jog megjelenése – a polgári kor kezdete

A felvilágosodás és a polgárosodás nagy eszmeáramlatai a tulajdon intézményét általános társadalomelméleti és filozófia rangra emelték. Már a polgári forradalmak eszmei előkészítésében komoly szerepet játszott a magántulajdon szentségének elmélete is, amely abból kiindulva, hogy a tulajdonától megfosztott, abból kirekesztett egyén nem szabad ember, és ezáltal még a közösségi gondoskodás esetén is kiszolgáltatottá válik, az egyéni szabadság anyagi alapját és legfőbb biztosítékát jelentő tulajdont gyakorlatilag a szabadsággal azonosította.⁵⁰

A polgári forradalmak eredményeként kialakult a termelőeszközök feletti tőkés magántulajdon, amelynek eredményeképp az új modern jogrendszer az uralkodó tőkés-tulajdonjogi viszonyokra épül fel, amely a bomló feudális társadalom önkényével, jogtalanságával szemben folytatott küzdelem során alakult ki. A polgári forradalmak a korábbiakban már ismertetett nyílt jogegyenlőtlenség évszázadokon át tartó uralmát döntötték meg, megszüntetve ezzel a feudális kiváltságokra alapított, elavult jogrendszereket. Az új termelőmód uralkodóvá válásával, az alapvető termelőeszközök birtoklásának új rendjével megjelenik a magántulajdon szentségének elismerése. Mint azt láthattuk, a korábbi társadalmak joga is védte ugyan a tulajdonjogot, a burzsoá jog azonban – minden eddigi jogtól eltérően – a korlátlan magántulajdon jogát szentesítette. A magántulajdon szentségének elve alapján a korábbi – korlátok között érvényesülő – feudális tulajdonjog felszámolásra került, és a polgár a birtokában lévő termelőeszközök felett szabad rendelkezési jogot nyert, ugyanakkor a jog az uralkodó és az alávetett osztály tagjait is egyaránt árutulajdonosnak tekintette, teret engedve ezzel az ún. formális jogegyenlőségnek.

⁵⁰ Lenkovics: i.m. 58. p.

6.1. Anglia⁵¹

Angliában a tulajdon alkotmányos védelme kapcsán rögzítenünk kell, hogy az angol alkotmány, mint íratlan alkotmány több száz dokumentumból tevődik össze.⁵² Ezek közül kiemelkedő az angol alkotmány alapidokumentumaként tisztelt, 1215-ben kiadott Magna Charta Libertatum,⁵³ amely már az önkényes kisajátítás elleni védelem egyik korai csírájaként elrendeli, hogy szabad embert birtokából elűzni csak jogszerű ítélet vagy törvény alapján lehetséges. A „szabad ember” megjelölésből látható, hogy ugyan már a középkor elején megjelennek a modern alapjogokra emlékeztető polgárjogok, ezek azonban még csupán a társadalom egyes kiváltságos – és általában kisebbségben lévő – rétegeire, azaz jobbára a feudális nemesekre vonatkoznak, és inkább tekinthetők privilégiumnak, mint a mai, modern értelemben vett emberi jognak. Emberi jogokról tulajdonképpen onnantól érdemes csupán beszélni, amikortól ezeket a jogokat univerzálisnak, azaz minden emberre egyformán kiterjedőnek fogadják el. Mint már említettük, mind az ókorban, mind a középkorban megjelentek bizonyos – emberi jogokra emlékeztető – alapjogok, ám ezek csak egyesek kiváltságaiként, és nem egyetemes érvénnyel jelentkeztek.

A modern emberi jogok gondolatának megszületése és kifejlődése hosszú évszázadok alatt ment végbe, mire az első írott alkotmányoknak is alapvető tartalmi elemévé vált. E hosszú történetből kiemelkedik az angol polgári forradalom, amelynek során több „Nagy Bill”⁵⁴ került kiadásra. Ezek szerepe kiemelkedő az alkotmányos jogok, vagyis az alkotmány által elismert emberi jogok, és így a természetjog alapján nyugvó alkotmányosság alapelveinek gyakorlati érvényesítése történetében. Az 1627-es Petition of Rights⁵⁵ (Jogok kérvénye vagy Kérelem a jogokért) talán az első olyan alkotmánytörvény, amely bizonyos jogokat általánosan, azaz nem csak valamely társadalmi csoportra értett és követelt. E törvény

⁵¹ A szakirodalomban gyakran – és kissé pongyolán – *Anglia* megjelöléssel illetik az Egyesült Királyságot, amely tulajdonképpen Nagy-Britanniát és Észak-Írországot foglalja magába. Azonban még Nagy-Britannia sem azonos a tulajdonképpeni Angliával, mivel Angliából, Skóciából és Walesből áll. (Walest I. Edward 1283-ban csatolta Angliához, a független skót királysággal az egyesülés véglegesen 1706-ban jött létre.) Az egyszerűség kedvéért a következőkben az „Anglia” illetve az „angol” megjelölést használjuk, leszögezve azonban azt a tényt, hogy jogi szempontból a skót jogrendszer jelentős eltéréseket mutat a tulajdonképpeni angol jogrendszertől.

⁵² Pl. a világ összes alkotmányait tartalmazó gyűjtemény *közel 350 dokumentumot és írott jogszabályt* (statute) említ az alkotmány/jog forrásaként. (A. P. Blaustein – G. H. Flanz (szerk.): *Constitutions of the Countries of the World*. Oceana Publications, Inc. Dobbs Ferry, New York, 1983.).

⁵³ A Magna Charta Libertatumot („nagy szabadságlevél”) I. Földnélküli János adta ki 1215. június 15-én.

⁵⁴ Kovács István: *Magyar Alkotmányjog I.*, JATE Kiadó, Szeged 1990. 310. és kk. p.

⁵⁵ Teljes szövegét lásd Dr. Pulay Gábor: *Alkotmányok* – Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Német Szövetségi Köztársaság, Francia Köztársaság, Olasz Köztársaság; A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványai, Budapest, 1972, 59–61. pp. (A továbbiakban: Pulay: Alkotmányok)

igyekezett védeni a tulajdon szabadságát a királyi önkénnyel szemben a vagyonekhoz és az ingatlanokhoz, illetve a Parlament jóváhagyása nélküli adókievítés tekintetében, amikor kimondta, hogy valakit „csak jogszerű eljárás alapján lehet földjétől vagy birtokától megfosztani”,⁵⁶ továbbá az alattvalókat „adó csak a Parlamentben elfogadott közös egyetértés alapján sujtja.”⁵⁷

Ha ezt követően még végigtekintünk e kor legjelentősebb dokumentumain, úgymint „A nép szerződése” (Agreement of the People) vagy a habeas corpus törvények (1679), jól látható, hogy a sérthetetlennek deklarált emberi jogok a polgárság régi követeléseit fejezték ki: a tulajdon (property) és a szabadság (liberty) értékeinek védelmét. E kategóriák önmagukban is gyűjtőfogalmak voltak: a tulajdon szentsége például az ember valamennyi javának, azaz (magán)életének, vagyonának és szerzett jogainak védelmét jelentette.⁵⁸

Kérdés, hogy az angol konstitucionalizmus fejlődési vonala mögött milyen eszmetörténeti háttér húzódik. A választ alapvetően két nagy – egymásnak ellentmondó – elmélet adja meg: az egyik Thomas Hobbes, a másik John Locke nevéhez kötődik. Mindkettejük – szerződéses államfelfogásból kiinduló – elméletében megjelenik ugyanis a tulajdon államhoz való viszonyának vizsgálata, ám a végkövetkeztetések ellenkező eredményt hoztak.⁵⁹

A két elmélet kiindulópontjaként a XVII. század racionalizmus-eszméje szolgálhat, amelynek célja, hogy a tudományos gondolkodás mintaképeként a természettudományos racionális törvényszerűségeket keresse. Ennek egyik eszmeváltozata a racionális természetjog, amely szerint az embernek vannak olyan jogai és kötelezettségei, amelyek veleszületettek, tértől és időtől függetlenek. Ide tartozik – egyebek között az önmegvalósítás, a jogegyenlőség stb. mellett – a személyes szabadság és a tulajdon szabadsága, annak abszolút volta (ideértve az öröklési jog kapcsán a végrendelkezés szabadságának jelentőségét is).

Természetjogon a klasszikus, ún. világi természetjogot, a XVI. századbeli természetjogi iskolát értjük, amelyet végül a XVII. század során Hugo Grotius foglalt egységbe. Grotius, akit a „természetjog atyjaként” is szoktak emlegetni, lényegében abból indult ki, hogy az emberi társadalom az emberek társulásával jött létre, s ez a társulás szerződéssel történt, amiben az emberek az őket megilletők jogok egy részéről a közösség

⁵⁶ Pulay: *Alkotmányok* 60. p.

⁵⁷ Pulay: *Alkotmányok* 59. p.

⁵⁸ Mezey Barna – Szente Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 497–498. pp.

⁵⁹ Hobbes és Locke elméletének az alkotmány, mint jogintézmény létrejöttében betöltött szerepéről bővebben lásd pl. Kovács István: *Magyar Alkotmányjog I.*, i.m. 337–344. pp. valamint Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 42–43. pp.

javára lemondtak, ám néhány fontosabb jogot,⁶⁰ köztük a tulajdonhoz való jogot is fenntartották maguknak. A későbbi természetjogászok is lényegében – különböző filozófiai elnevezéssel – Grotiusig nyúlnak vissza, vagyis tulajdonképpen az általa alapított természetjogi iskola változatai. Grotius még Aquinói Szent Tamástól is átvett egyet-mást a természetjogi világból. A Grotius-féle természetjogi felfogás alkalmasnak bizonyult arra, hogy a feltörekvő polgárság törekvéseit igazoló elmélet és annak valóságos harci jelszava legyen.⁶¹ A természetjogi felfogás nem áll meg a pozitív jognál, hanem amögé tekint, és valamilyen metafizikus magyarázatot keres a jog lényegére nézve. Ezzel szemben a pozitivista jogfelfogás megáll az állam által alkotott jognál, mint a jog végső pontjánál, és végül is az államot tekinti olyan szervnek, amely a kötelező jogot megfogalmazza.⁶²

A hagyományos természetjogi felfogás egyik alapvető tanítása, amellyel Grotius is foglalkozott, az ember alapvető jogaira vonatkozik. Eszerint az emberi jogok örökös, változatlan és elidegeníthetetlen jogok, amiket az egyes alkotmányok – mint az ember tudatos alkotásai – nem keletkeztetik, nem biztosítják, csupán deklarálják azok létezését. A természetjog szerint a legalapvetőbb emberi jogok, amelyekbe beletartozik minden ember joga ahhoz, hogy magántulajdona legyen, isteni eredetűek vagy az ész által helyesen felfogott természet rendjéből következnek, ily módon nem az uralkodó kegyeiből vagy az alkotmányozók szándékaiból következnek, hanem minden társadalmi rendben elválaszthatatlanul tapadnak az emberek emberi mivoltához, annak lényegi elemét alkotják, így tehát az embertől nem vehetők el. Az alkotmány feladata tehát mindössze annyi, hogy alkotmányos szintű, azaz a legmagasabb jogi védelmet nyújtsa e jogok számára, illetve egyúttal garantálja is azok érvényesülését.⁶³

Ezekből az elvi alaptételekből kiindulva Thomas Hobbes *Leviatán* című művében⁶⁴ azt hangsúlyozza, hogy az uralkodó abszolút hatalommal rendelkezik,⁶⁵ és ebből kifolyólag az emberek tulajdonáról – mint az emberi együttélés *condition sine qua non*járól – is az állam

⁶⁰ E körbe tartozott még a szabadság, az egyenlőség joga vagy a vállalkozás szabadságának joga is.

⁶¹ Szabó Imre: *Ember és jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 41. p.

⁶² Szabó Imre: uo.

⁶³ Mezey Barna – Sente Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*. i.m. 496. p.

⁶⁴ Thomas Hobbes: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Fordította Vámosi Pál. Magyar Helikon Kiadó, 1970

⁶⁵ Hobbesnál is van korlátja az uralkodó hatalmának, nevezetesen annak forrása, vagyis Isteni akarata és az ebből következő természeti törvények: „Az uralkodó jogainak [...] csak az szab korlátot, hogy ő maga Istennek alattvalója, miért is köteles a természeti törvényeket megtartani”. (Hobbes: i.m. 183. p.) Ugyanakkor elismeri, hogy ez a korlátlan hatalom csak addig áll fenn – a természet törvényeiből következően –, amíg biztosítani tudja alattvalói számára azok biztonságát: „Az alattvalóknak az uralkodóval szembeni kötelezettsége értelem szerint csak addig áll fenn, és nem tovább, ameddig az uralkodó a maga hatalmával alattvalóit megvédeni képes” – fogalmaz Hobbes (i.m. 189. p.)

rendelkezhet, még hozzá alattvalóinak védelme érdekében: „[...] a[z uralkodói] felségjogokhoz tartozik a teljes illetékesség azoknak a szabályoknak kibocsátásában, amelyekből mindenki kiolvashatja, milyen javakat élvezhet, és mit tehet anélkül, hogy bármely alattvalótársa részéről háborításnak legyen kitéve. És ez az, amit tulajdonnak nevezünk.” Hobbes az állam szerepét hangsúlyozza, véleménye szerint ugyanis a tulajdon – amely nála elsősorban jogi kategóriaként jelenik meg – lényegében az állammal egyidejűleg jött létre, és az állam is alkotta meg a tulajdonviszony, mint jogviszony jogi feltételeit. „A tulajdon bevezetése az állam létrejöttének egyik következménye, s mivel az állam csak képviselőjének személye útján cselekedhet, ezért a tulajdon bevezetése csakis az uralkodó cselekedete lehet, s olyan törvényeken alapszik, amelyeket senki más nem bocsáthat ki, csak a szuverén hatalom birtokosa” – írja Hobbes imént idézett művének „Az állam táplálékáról és ivadékairól” szóló XXIV. fejezetében, még hozzá abban a vonatkozásban, hogy a tápanyagok elosztása, azaz az enyém-tiéd-övé elvének meghatározása a tulajdon meghatározásával történik. A tulajdon biztosítása tehát lényegében a „meum-tuum”⁶⁶ jogának garantálását jelenti. Ez az elosztás pedig minden államban a szuverén hatalom joga, „mert az uralkodói hatalom létrehozása előtt [...] mindenkinek mindenre joga van, ami pedig szükségképpen háborúhoz vezet. Ezért a tulajdon, amely a béke előfeltétele és az uralkodói hatalom függvénye, e hatalomnak a közbéke érdekében bevezetett szabálya”,⁶⁷ vagyis Hobbes szerint tulajdonképpen ahol nincs állam, ott tulajdonról sem beszélhetünk. Az állam azonban nemcsak szavatolja a magántulajdont, hanem egyenesen be is avatkozhat a tulajdonviszonyokba, ám ez nem vezethet annak megszüntetéséhez.

Hobbes-nak ez az elmélete később Németország és Franciaország alkotmányaiban köszön vissza, még hozzá oly módon, hogy a szabadságjogok és a tulajdonjog nem együttesen jelenik meg, hanem elválnak egymástól, ráadásul a tulajdonjog már ab ovo magában foglalja a korlátozhatóság lehetőségét (lásd később).

Locke – szerződéses államfelfogásból kiinduló – elméletében ezzel szemben a tulajdon (property) nem az állammal egyidejűleg jelenik meg, mint Hobbesnál, hanem az már a természetes állapotban is megillette az egyes embereket, vagyis „az emberi létállapot szükségszerűen maga után vonja a magántulajdont.”⁶⁸ 1651-ben megjelent *Értekezésében* leírta, hogy az államot az emberek társulási ösztöne hozta létre, mégpedig olyan céllal, hogy

⁶⁶ Enyém-tied (lat.) (Lásd: Hobbes: Uo.)

⁶⁷ Hobbes: i.m. 154. p.

⁶⁸ John Locke: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 63. p.

megvédjék a tulajdonukat és a szabadságukat. Ez a felfogás tehát, amelyet a tulajdon természetjogi-liberális felfogásaként is emlegetnek, azt hangsúlyozza, hogy a tulajdon – mint alapvető és elidegeníthetetlen szabadságjog – már az államot megelőzően is megillette az embert, amelyet a törvényalkotó már „készen talált” és csupán megerősített. „Azokból a jó dolgokból, amelyeket a természet közösen adott [...], mindenkinek annyihoz volt joga, amennyit fel tudott használni, és tulajdona volt mindaz, amit munkájával a befolyása alá tudott vonni: amire ki tudta terjeszteni munkáját, hogy kiemelje természetes állapotából, az az övé volt.”⁶⁹ A tulajdonosok jogai lényegében korlátozás nélkül érvényesek, csupán a természeti törvények szabhatnak nekik határt: „Ugyanaz a természeti törvény, amely tulajdont ad nekünk ezen a módon, egyszersmind korlátozza is ezt a tulajdont. Isten bőségesen megad nekünk mindent [...]: ez az ész szava, amelyet megerősít a sugalmazás is. De milyen mértékben ad meg nekünk mindent? Annyira, hogy élvezzük. Amennyit valaki fel tud használni úgy, hogy bármi módon javára váljék az életnek és ne ártson, annyit foglalhat le munkájával tulajdonként. Ami ezen túl van, az már meghaladja az ő részét, és másoké.”⁷⁰ Locke szerint tehát a tulajdon egyik legfontosabb szabálya, hogy „mindenkinek annyi legyen, amennyit használni tud.”⁷¹ Véleménye szerint ha ez az elv még mindig érvényben volna a világon, senki se kerül(het)ne szorult helyzetbe, mivel „a világon annyi föld van, hogy kétszer ennyi lakosnak is elég volna, ha a pénz feltalálása és az emberek hallgatólagos megállapodása, hogy értéket tulajdonítsanak neki, nem vezetett volna (megegyezés útján) nagyobb birtokok és a rájuk vonatkozó jogok kialakulásához.”⁷²

Locke-nál a tulajdon nem egyenlő a vagyonnal, szerinte ugyanis a tulajdon fogalma alá beletartozik a vagyon mellett a szabadság és az élet is. Ez a Locke által kifejtett – természetjogi szemléletű – tulajdonfogalom egyben azt is bizonyítja, hogy a tulajdonhoz való jog immáron nemcsak az uralkodó privilégiuma, hanem minden ember joga, hogy saját munkájával tulajdont szerezzen magának. „Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek tulajdona a saját személye. Ehhez senkinek sincs joga, csak magának. Azt mondhatjuk, hogy testének munkája és kezének műve a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt összevegyítette munkájával, hozzátett valamit, ami az övé, és ezzel tulajdonává teszi. Mivel ő emelte ki abból a közös állapotból, amelyben a természet létrehozta,

⁶⁹ Locke: i.m. 71. p.

⁷⁰ Locke: i.m. 60 p.

⁷¹ Locke: i.m. 64. p.

⁷² Uo.

munkájával hozzácsatolt valamit, ami kizárja más emberek közös jogát. Minthogy ugyanis ez a munka vitathatatlan tulajdona a munkásnak, ahhoz, amivel ez a munka egyesült, nem lehet joga senkinek, csak neki, legalábbis ott, ahol elegendő és ugyanolyan jó minőségű az, ami közösen megmaradt a többieknek.”⁷³ A törvényhozó hatalom ugyanakkor korlátok közé szorul azáltal, hogy noha a tulajdonnal kapcsolatos rendelkezések meghozatalára fel van jogosítva, ám – Locke szerint – döntéseivel a polgárok tulajdonának elvonásáról nem intézkedhet. A polgárok sérthetetlen magántulajdona tehát egyfelől az államhatalom (különösen az abszolutizmus) legfőbb korlátja, másfelől viszont az egyéni szabadság, önmegvalósítás (privátautonómia), illetve – a későbbiek során – a társadalmi szabadság, ily módon pedig a demokratikus társadalmi berendezkedés záloga is egyben. Ez a gondolat később visszatér nemcsak a német, de a magyar Alkotmánybíróság határozataiban is, amikor a tulajdon, mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapja kerül meghatározásra (lásd: később).

A tulajdonos klasszikus, hagyományos jogosítványai – mint a birtoklás joga (mások birtoklásból való kizárásának lehetőségével), a haszonélvezet és a rendelkezés joga – közül az „egy tárgy” vagy „egy jog” feletti – saját akaraton alapuló – rendelkezés jogát Locke alapvetően személyes szabadságként határozza meg, nála tehát a tulajdon és a szabadság együtt jelenik meg, mint a két legfőbb érték, és bár az állam azáltal, hogy megkülönbözteti a tulajdonosokat a nem tulajdonosoktól, különbséget hoz létre az emberek között, ezt a közjó érdekében teszi. Ily módon Locke szerint a tulajdon védelme az állami kormányzati tevékenység eszmei korlátait is jelenti, hiszen az adó kivetéséhez szükséges a polgárok személyes illetve képviselőik útján való hozzájárulása. Ennek hatására a magántulajdon védelméhez való jog, amely később a polgári társadalmi berendezkedés egyik alapelemévé válik, a többi szabadságjoggal együtt alkotmányjogilag egységesen, vagyis alkotmányi szinten összekapcsolódva, és alapvető emberi jogként kerül elismerésre – elsőként Észak-Amerikában, majd néhány évvel később Franciaországban (lásd később).

Mindez azt bizonyítja, hogy már a XVII. – majd a XVIII. – században a tulajdon fogalmát meglehetősen széles körűen értelmezték, a hagyományos – római jogi – értelemben felfogott fizikai vagyontárgyakon fennálló jogon kívül ide, a tulajdon fogalmába tartozónak értették az élethez és a szabadsághoz való jogot is. Látható azonban, hogy ez esetben nem pontos jogi fogalom-meghatározásról volt szó, hanem inkább arról, hogy mindezeket szorosan

⁷³ Locke: i.m. 58. p.

összetartozónak tekintették. A háttérben pedig a korábbi időszak még meglévő és fokozatosan erősödő új erők harca húzódott meg, amint azt Locke Értekezésének elemzése is kimutatta.⁷⁴

Locke a tulajdon eme tágabb értelemben felfogott fogalma mellett használta a tulajdon szűkebb értelmét is, amikor kijelentette, hogy a tulajdon fő fajtája a földtulajdon, tekintettel elsősorban arra, hogy ebben az időszakban Angliában a lakosság döntő többsége még a mezőgazdaságból élt, vagyis Anglia túlnyomórészt még mezőgazdasági állam volt annak ellenére, hogy a XVII. században Anglia gazdaságilag robbanásszerű fejlődése a kereskedelemben és az iparban is kifejezésre jutott. A mezőgazdaságban az uralkodó kezében összpontosuló kincstári birtokok a gentry kezébe mentek át, a megmaradt királyi birtokok jelentős részét pedig 1649-ben a Csonka Parlament árusította ki. A földtulajdonnal kapcsolatban Locke így ír: „[...] a tulajdon fő fajtáját jelenleg nem a föld gyümölcsei és nem is a rajta élő vadak alkotják, hanem maga a föld [...]. Amennyi földet megmunkál, bevet, feljavít és megművel valaki, és amennyi föld termését fel tudja használni, annyi a tulajdona. Munkájával mintegy elkeríti magának a közösből. Ezt a jogát nem érvényteleníti az sem, ha valaki így szól: Mindenkinek egyenlő jogcíme van e földre, és ezért az illető nem sajátíthatja ki, nem kerítheti be összes embertársainak, az egész emberiségnek a beleegyezése nélkül. Amikor Isten odaadta a világot közösen az egész emberiségnek, munkára is felszólította az embert, amit állapotának nyomorúsága is megkívánt tőle. Isten és a saját esze azt parancsolta neki, hogy hajtsa uralma alá a földet, azaz tegye jobbá az élet érdekében, és ezzel ráköltson valamit, ami az övé: a munkáját. Aki Isten e parancsának engedelmeskedve uralma alá hajtotta, megművelte és bevetette a föld bármely részét, az ezzel hozzátett valamit, ami az ő tulajdona volt, amihez másnak nem volt joga, és amit jogsértés nélkül más nem vehetett el tőle.”⁷⁵ Locke elmélete szerint tehát kezdetben a világ valamennyi földje közös volt, az ember egyetlen tulajdona a saját munkája volt, aminek segítségével képes volt megművelni a közös föld egy részét, kisajátítva ezzel magának a közös földnek azt a részét. Mindezt nem önkényesen, hanem Isten parancsának engedelmeskedve, az ő felhatalmazásából tette, a kisajátítás ugyanis – ahogy az Értekezésekből kiderül – nemhogy csökkentené, hanem éppenséggel növeli az emberiség közös készletét, hiszen „egy acre elkerített és megművelt föld (szerény becsléssel) mintegy tízszer annyit terem az emberi élet fenntartására szolgáló élelmiszerekből, mint egy acre ugyanolyan dús, de parlagon heverő közös föld.”⁷⁶

⁷⁴ Harmathy: i.m. 217. p.

⁷⁵ Locke: i.m. 61. p.

⁷⁶ Locke: i.m. 64. p. Ehelyütt Locke érdekes megjegyzést tesz a föld és a munka egymáshoz való viszonyával kapcsolatban amikor kijelenti, hogy „a föld nagysága munka nélkül annyira értéktelen, hogy [...]”

Mindemellett az angolszász jogterület fejlődésében az erőteljes feudális nyomok a földtulajdonjogban még évszázadokon át fennmaradtak. A polgári földtulajdont megteremtő 1646-os törvény értelmében a király főhübéri joga, a királyi főtulajdonból származó részjogosítványok egész rendszere eltörlésre került, így a parasztnak a földesúrral szemben fennálló feudális jellegű kötelezettségei és ez által a feudális földtulajdoni viszonyok gyakorlatilag megszűntek. Az 1656-ban alkotott törvény pedig eltörölte a király gyámsági jogát, vagyis a hűbéres kiskorú árváját a király neveltette, de javainak hasznát élvezhette. Ezek a törvények tehát a feudális földtulajdonjog helyébe a polgári tulajdont helyezték, azonban a polgári tulajdon szabad rendelkezésének jogosítványát a feudális rendszer maradványaként létező intézmények (mint pl. a családi hitbizomány⁷⁷) korlátozták.

A feudális kötöttség részleges továbbélését mutatja az is, hogy az 1646-os törvény nem érintette a másolati birtok után járó paraszti járadékfizetési kötelezettségeket. Itt tehát még nem beszélhetünk a mezőgazdaság klasszikus értelemben vett kapitalista átalakításáról, és a földtulajdonjog, mint a polgári korlátlan tulajdonjog egyik formájának megjelenéséről, hanem csupán egy, az uralkodó főtulajdonától függő, mind időben, mind térben korlátozott jogról. A földek jelentős része a közösség tulajdonában állt, az ország sok vidékén meglévő közösségi rétek, erdők a feudalizmus idején osztatlan közösségi földek maradványaként nem kerültek egyéni tulajdonba, ezáltal a közösségi földek (községi és városi) tulajdonjogának rendezése sürgetővé vált. Bár az elkülönítési folyamat már ebben az időszakban, azaz a XVI. században megindult, jelentős változásokra az angol földtulajdonjogi rendszerben csak a XVIII. század második felében, de főleg a XIX. század folyamán került sor. (Ennek részleteire most nem térünk ki.)

A bekerítéseket szorgalmazó jogfejlődés a parlagon hagyott közösségi földeket urasági földekként kezelte, amelyeket közösségi használat (pl. legeltetés) terhelt. A XVIII. században a közösségi jogok gyakorlására szánt területeket a gazdaságos művelés érdekében egyre nagyobb mértékben kerítették be. Egy 1845-ben kiadott törvény gondoskodott a községi ingatlanok fenntartásáról, a nagyvárosok közelében lévő szabad terek bekerítését pedig parlamenti engedélyhez kötötte. A községek földtulajdonjáról és földhasználatáról szóló

Spanyolországban [...] bárkinek szabad – anélkül hogy háborgatnák – szántani, vetni és aratni olyan földön, amelyre nincs más jogcíme, csak az, hogy használja. Sőt a lakosok úgy vélik, hálával tartoznak annak, aki elhanyagolt, parlagon hagyott földet megművelt, s ezzel növelte a búzakészletet, amelyre szükségük volt.”
(Locke: i.m. 63–64. pp.)

⁷⁷ Olyan rendelkezés, amelynek folytán valamely vagyon több nemzedékre nézve a család elidegeníthetetlen jószágának nyilvánítatik, vagyis egy család tulajdonában a hitbizomány által meghatározott jószágokon, vagyontárgyakon elidegenítési és terhelési tilalom áll fenn a család megegyezése, alapító levél illetve az uralkodó jóváhagyása által.

1876. évi törvény a falusi és elővárosi telkekre nem a bekerítési, csak felügyeleti jogra engedett jogvédelmet. A közösségi földek szabályozása még ezt követően is jelentős jogalkotási terület maradt, a szabályozás iránya a közösségi jogok fenntartása és biztosítása. A jobbágyok költözködési szabadságát a földesúri hatalom érdekeinek megfelelően egészen a XVIII. század végéig – még ha nem is számolták fel teljesen, mint másutt, de – szigorúan korlátozták.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Angliában a XVII–XVIII. században Hobbes és Locke tulajdoni elméletei alapvetően meghatározták az angol tulajdonjogi védelemmel kapcsolatos közjogi, alkotmányjogi szabályozást és joggyakorlatot. A tulajdon ettől kezdve már alapvető jogként került megfogalmazásra, a tulajdon fogalmának jelentése azonban még eltért a fejlett kapitalista magántulajdontól, és sem a tágabb, sem a szűkebb értelmezése nem tükrözhetette a piaci viszonyok uralkodóvá válását. A római jogi tulajdonjog-fogalom csak az ingókra nézve nyert alkalmazást, az ingatlanok vonatkozásában pedig – a common law és az equity tulajdon kettősége, valamint a tulajdon és a birtok fogalmának szinte teljes egybefolyása következtében – különböző, egymástól eltérő tulajdonformák jelentek meg. A XVII. és XVIII. századi angolszász alkotmányfejlődés az „angol polgár jogaitól” eljutott a „természetesen és elidegeníthetetlen jogok” fogalmáig. Ez értelemszerűen kihatott a tulajdon védelmére is, amelyet ettől kezdve – mint emberi jogot – az ember személyes szabadságaként védtek az állami beavatkozással szemben, azaz nem valamilyen állami tevékenységet követeltek meg, hanem épp ellenkezőleg: az emberek tulajdonának tiszteletben tartását, az állam cselekvéstől való tartózkodását vindikálták, az önkényes királyi hatalommal szemben.

6.2. A tulajdon védelmének megjelenése Észak-Amerikában

Míg Angliában a tulajdonhoz való jog rögzítésének igénye és követelménye elsősorban a király hatalmi önkényével szemben kívánt intézményes garanciákat biztosítani, addig Észak-Amerikában az amerikai angol gyarmatokon ez az igény a brit anyaországtól való függetlenségért vívott harc folyamán, az angol gyarmattartó hatalom elleni küzdelem során jelent meg elsőként.⁷⁸

Az Amerikai Egyesült Államokban a tulajdon védelme kapcsán, és egyáltalán a gyarmati államokban a szabadságjogok biztosítása terén általában a gyarmatok első közös szabadságnyilatkozatát, a New York-ban 1765-ben kiadott első Declaration of Rights

⁷⁸ Uo.

elnevezésű szabadságnyilatkozatot szokták emlegetni, amelyben még szerepelt a gyarmati népeknek a brit koronához kötődő köteles hűsége, ám követelményként már megjelölte, hogy a gyarmatok népét ugyanazok a jogok illessék meg, mint Nagy-Britannia „bennszülött” lakóit, azaz az angolokat. Nem mindenhol kerül említésre Maryland jóval korábbi, 1632-ben adományozott kartája, amely már 1632-ben biztosította a tulajdonosok jogait, hasonlóan Connecticut alapokmánya 1639-ben, a Providence-ültetvény szabadságlevele illetve Massachusetts „Szabadságának Foglalata” (mindkettő 1643-ban) és a William Penn által megalkotott szabályzat Pennsylvania részére 1682-ben. A második Declaration of Rights, az 1774-es Philadelphiai Nyilatkozat az ember elidegeníthetetlen emberi jogai között már tételesen felsorolta az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való jogot. Az 1776. június 12-én kiadott Virginiai Jogok Nyilatkozata,⁷⁹ amely az állam alkotmányához csatolt állampolgári és emberi jogi dokumentum, első cikkelyében tartalmazta azt a jogi deklarációt, amely a Függetlenségi Nyilatkozat tételeiben is visszatért, nevezetesen, hogy minden ember veleszületett jogokkal rendelkezik, amelyektől, ha állami kötelékbe, társadalmi közösségbe kerül, semmiféle szerződés meg nem foszthatja, vagy utódaitól azokat el nem veheti; ilyenek: az élet és szabadság élvezete, ezzel kapcsolatban a tulajdon megszerzésének és birtoklásának, a boldogságra és biztonságra irányuló törekvésnek, valamint azok elnyerésének joga.⁸⁰ Fontos garanciális elemként jelenik meg a 6. szakaszban a tulajdonjoggal és az adóztatással kapcsolatban, hogy a saját beleegyezése, vagy a választott képviselők beleegyezése nélkül nincs lehetőség adóztatásra, illetve a vagyon közcélra történő elvonására, vagyis tulajdonképpen ezeket a jogokat csak törvény szabhatja meg vagy módosíthatja.⁸¹ A tulajdon kérdése – érintőlegesen – az 1781-ben Virginia és Maryland által ratifikált Konföderációs Cikkelyekben is szerepet kapott, amikor kimondta, hogy a Kontinentális Kongresszusnak, amely alapvetően törvényhozó és végrehajtó hatalmi tevékenységet gyakorolt, kivételesen, a magánszemélyek és a központi kormányzat, illetve a privát személyek egymás közötti, földmagántulajdonra vonatkozó jogvitáiban joga van bírászkodni is, noha ilyen hatáskörrel egyébként nem rendelkezett.

A jogirodalom gyakran átsiklik olyan fontos jogi dokumentumon, mint például a Kongresszus által 1787-ben elfogadott Northwest Ordinance, amelynek a későbbiekben jelentős szerepe volt abban, hogy a Föderációs Alkotmány már bizonyos alapvető

⁷⁹ Lásd Pulay: Alkotmányok 16–18. p.

⁸⁰ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: *Egyetemes állam- és jogtörténet Polgári kor.* HVG-ORAC, Budapest, 2002, 133. p.

⁸¹ Uo.

szabadságjogokat, köztük a tulajdon védelmét is tartalmazza, hozzátevé, hogy a kisajátítás során teljes vagyoni elégtétel jár.⁸²

John Locke már ismertetett elmélete az Amerikai Egyesült Államok alkotmányozásának történetében is kiemelt szerepet kapott,⁸³ és noha az amerikai alkotmányba csak a legfontosabb alapjogok kerültek, a tulajdon védelmének kiemelésénél, a tulajdon és a szabadság összekapcsolásánál az alkotmány Locke nézeteiből kiindulva az életet, a szabadságot és a tulajdont egységként kezeli, amikor az alkotmány 1791. évi V. számú kiegészítése (amendment), ami a Bill of Rights⁸⁴ 5. cikke kimondja, hogy senkit sem lehet jogszerű, törvénynek megfelelő eljárás nélkül megfosztani életétől, tulajdonától és szabadságától, továbbá, hogy magántulajdont közcélokra csak igazságos kártalanítás ellenében lehet igénybe venni, illetve elvonni.⁸⁵ Ezáltal a tulajdon védelme immáron az Egyesült Államok alkotmánya szintjén került megfogalmazásra.⁸⁶

A tulajdon és az ahhoz szorosan kapcsolódó adózás kérdése a későbbiekben is rendszeresen visszatér, elsősorban a választójogi jogosultság, mint fontos állampolgári jog igénylése kapcsán. A „Taxation and representation ought to go together”⁸⁷ követelménye nemcsak az Egyesült Államokban, hanem más országokban is gyakori problémaként merült fel, hogy ti. az egyes (manufaktúra) tulajdonosoknak is legyen joguk a közérdek formálásában. Az USA-ban egyébként a választói jogosultságot – angol mintára – az egyes államokban sokáig az ingatlan tulajdona utáni cenzushoz kötötték, ami azt jelentette, hogy negyven vagy ötven acre szabad földtulajdon, vagy ennek megfelelő városi ingatlan után járt szavazati jog.⁸⁸

James Madison, aki az Egyesült Államok alkotmányának kidolgozásában komoly szerepet kapott, úgy fogalmaz, hogy a tulajdon az emberi képességek különbségéből ered, és ez elháríthatatlan akadály a érdekek azonosságának. Akinek van, és akinek nincs tulajdona,

⁸² Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 93. p.

⁸³ Ti. Locke a kolóniák számára írt egy modell alkotmányt, amelyet Észak- és Dél-Karolina elfogadott, de nem lépett életbe. Ez az alkotmány mégis ismert az amerikai politikai irodalomban, és számos állam alkotmányozásában mintául is szolgált. Locke 1690-ben megírt műve, a „Két értekezés a polgári kormányzathoz” (Two Treatises of Civil Government) pedig – különösen Montesquieu közvetítése révén – meghatározó jelentőségűvé vált a függetlenségi háború idején keletkezett alkotmányokra. (Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 84. p.)

⁸⁴ Az amerikai Bill of Rights gyűjtőnév, mely az Egyesült Államok alkotmányának 1791-ben megalkotott első tíz alkotmánykiegészítését foglalja magában.

⁸⁵ Pulay: Alkotmányok 29. p.

⁸⁶ Harmathy: i.m. 220. p.

⁸⁷ Az adófizetés és a képviselőlet együtt jár.

⁸⁸ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 112. p.

mindig eltérő érdekű lesz, és ezen eltérő érdekek formálják a modern törvényhozás fő feladatait.⁸⁹

Összegzésképpen elmondható, hogy Észak-Amerikában a tulajdon alkotmányos szintű védelmének kialakulása lényegében együtt járt a földtulajdon, mint a tulajdon legfontosabb tárgyának megjelenésével, ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a tulajdonjog fogalma – Angliához hasonlóan – még nem felelt meg a fejlett kapitalista magántulajdon kritériumainak.

6.3. Franciaország

Ha részben más történelmi körülmények között és más megfogalmazásban, de lényegét tekintve hasonló értékeket közvetített a francia forradalommal kibontakozó európai kontinentális jogfejlődés is, mint az angolszász alkotmányfejlődés. Franciaországban – más országokhoz hasonlóan – a feudális tulajdon mellett már korábban megjelent a nem feudális jellegű tulajdonjog is, és már a forradalom kitörése előtt megtörtént a – korábban már ismertetett – osztott tulajdon felszámolása.⁹⁰

A tulajdon emberi jogként való megjelenése az abszolút uralkodói hatalom korlátozására irányuló törekvésként, az abszolutizmus válságához és a forradalom alkotmányfejlődésének első szakaszához köthető.⁹¹ Ennek már az első szakaszában, nevezetesen az Alkotmányozó Nemzetgyűlés által 1789. augusztus 26-án elfogadott Ember és Polgár Jogainak Deklarációjában – a szabadság, a biztonság és az elnyomással szembeni ellenállás mellett – a személyes vagy emberi jogok körében jelenik meg a tulajdon,⁹² és bizonyos korlátozások mellett elismeri a magántulajdon sérthetlenségét, amikor úgy

⁸⁹ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 100. p., idézve James Madisonnak a Federalist 10. számában megjelent „*The Union as a Safeguard against Domestic Faction*” (Az unio mint védelem a pártoskodással szemben) című írását.

⁹⁰ Harmathy: i.m. 224. p.

⁹¹ A francia abszolutizmus időszakára jellemző ingatlantulajdoni kötöttségek és szerződéskötési korlátok jelentős akadályt képeztek a fokozatosan kibontakozó szabad kereskedelem és áruforgalom előtt. Mivel Franciaország a XVIII. században agrártársadalom volt – látható ez abból, hogy abban az időben a népesség kb. 80%-a tartozott a parasztsághoz –, szükségesnek mutatkozott az agrárviszonyoknak a gazdasági liberalizmus követelményeinek megfelelő átszervezése. Az 1789. augusztus 4-én elfogadott Joglemondó Nyilatkozatban – és az ennek végrehajtására kiadott dekrétumokban – eltörölték a robotot, kártalanítás nélkül szüntették meg a többi feudális jellegű személyes szolgáltatásokat illetve a földesúri monopóliumokat. Mindez nem változtatott azon, hogy a francia forradalom idején, és azt követően is a föld volt a legfontosabb vagyontárgy. Jelzi ezt az a tény is, hogy az egyházi birtokokat a papság – az egyházi személyek illetve a szertartások anyagi hátterének, létfenntartásának biztosítása, valamint a szegényekről való gondoskodás fejében – „a nemzet rendelkezésére bocsátotta” (szekularizáció), megteremtve ezzel az ún. nemzeti javak első csoportját. A második csoportot pedig 1792 februárjától az emigránsok elkobzott birtokai képezték. Az agrárkérdés rendezésének végeredményeként az egyházi birtokokat lényegében felszámolták, a nemesség birtokai nagyjából a felére csökkentek, és a földek fele a parasztság tulajdonába került át. (Erről részletesebben lásd KISTELEKI – LÖVÉTEI – NAGYNÉ – POMOGYI – RÁCZ: i.m. 386–396. pp.)

⁹² Ember és Polgár Jogainak Deklarációja II. cikkely.

fogalmaz, hogy „a tulajdon szent és sérthetetlen, senki sem fosztható meg tőle”. Ennek korlátjaként jelenik meg azonban a tulajdon elvonásának lehetővé tétele, ám erre csak – ahogy azt már Locke és hatására az USA alkotmánya is kimondta – kivételesen, igazságos és előzetes kártalanítás mellett kerülhet sor annyiban, amennyiben törvény megállapítja a közérdeket.⁹³ Jól látható – és ma már a francia jogirodalomban is egyre inkább elfogadottá válik az a nézet –, hogy Franciaország és az Egyesült Államok között a függetlenségi harc során kialakult szövetségi viszony hozzájárult a – már említett – amerikai deklarációkban és az amerikai alkotmányban rögzített intézmények, így a tulajdon védelmének népszerűsítéséhez.⁹⁴

Ehelyütt érdemes kiemelni Sieyes abbé elképzelését a Deklarációval kapcsolatban. Szerinte ugyanis – John Locke elméletéhez hasonlóan – a két legfőbb érték a szabadság és a tulajdon, amelyeket, mint valóságos – az ember személyes autonómiáját, cselekvési szabadságát biztosító – emberi jogok, az – elmélete szerint – két részre osztandó Nyilatkozatnak rögtön az élén deklarálni kell, míg a többi – az embert mint polgárt, azaz a politikai közösség tagját megillető politikai – jogot (amelyek a polgár önkifejezését, érdekeinek, véleményének politikai képviseletét, közéleti, társadalmi cselekvési lehetőségeit garantálják, mint pl. a vallásszabadság vagy a választójog) e két legfőbb jogosítványnak alárendelve, csupán azok érvényesülését, megvalósítását illetve garantálását szolgálva kell kezelni.⁹⁵ A személyes és politikai szabadságjogok ilyen elvi síkú megkülönböztetése egyébként a későbbiekben végigvonul az egész európai alkotmánytörténeten, hatása tehát maradandónak bizonyult.⁹⁶

Nyilvánvaló, hogy a francia forradalom menetében született – és imént vázlatosan ismertetett – dokumentum pusztán deklaratív jellegű szabályai a forradalom előrehaladásával már további, ezt meghaladó igényeket is felvetettek, hogy ti. az egyes alapjogok mellé azok alkotmányos garanciái is hozzá legyenek rendelve.⁹⁷ Ennek megfelelően az első monarchikus alkotmány, a francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés által 1791. szeptember 3-án elfogadott – és mindössze egy évig hatályban lévő – alkotmány már az I. címében rendelkezik a jogok

⁹³ Ember és Polgár Jogainak Deklarációja XVII. cikkely.

⁹⁴ Ennek az amerikai befolyásnak az érvényesítésében sajátos szerepet kapott Thomas Jefferson, aki 1784 és 1789 között Franciaország királya mellett képviselte az Észak-Amerikai Egyesült Államokat. Érdekesség, hogy Jefferson a Lafayette által 1789. július 11-én az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek benyújtott, emberi jogokra vonatkozó deklaráció javaslatából a jogok közül a tulajdont törölni kívánta. Ez arról tanúskodik, hogy Jefferson a tulajdon nem az emberrel veleszületett, természetes jognak tekintette, mint a természetjogi iskola hívei, hanem az államtól eredő jogosítványok következményeként kezelte. (Kovács István: *Magyar Alkotmányjog I.* JATE Kiadó, Szeged, 1990. 365–367. pp.)

⁹⁵ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 155. p.

⁹⁶ Mezey Barna – Sente Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet.* i.m. 2003, 499. p.

⁹⁷ Harmathy: i.m. 223. p.

biztosítékairól, tulajdonnal kapcsolatos szabályai azonban még nem jelentettek többletgaranciát a korábbi, 1789-es deklarációhoz képest. Mindemellett már kimondta, hogy az egyház, sőt a király vagyona is a nemzet tulajdona lesz. Ily módon az uralkodót a Nemzetgyűlés által megállapított „civillista” illeti meg, amiből magát, családját, udvartartását (főként testőrségét) el tudja tartani.⁹⁸ Érdekeség, hogy ennek az alkotmánynak a szabályai között – tekintettel arra, hogy a király felelősségre nem vonható – megjelenik a miniszteri felelősség intézménye, amelynek – a három esetkör közül – az egyik esetkore épp a tulajdon és más szabadságok ellen okozott sérelem.

Az 1793-as Jakobinus alkotmány – ugyan sohasem lépett hatályba, mégis – az egyik „legdemokratikusabb” alkotmányozási kísérletként jelenik meg az alkotmányjogi szakirodalomban, amely lényegében – módosított formában ugyan, de – megismételte az ember és polgár jogairól szóló deklarációt,⁹⁹ még hozzá oly módon, hogy már nemcsak a tulajdonnak az állammal szembeni védelmét deklarálta, hanem egyben meghatározta annak tartalmát is. Ez a meghatározás azonban már nem a korábbi „droit inviolable et sacré”, azaz sérthetetlen és szent jogként jelenik meg, hanem – inkább Robespierre tervezetéhez közelebb állóan – már mint korlátozható alapjog kerül megfogalmazásra, az egyes tulajdonjogi tárgyak konkrét meghatározásával. E körbe tartoztak a saját javak, a jövedelem, valamint a foglalkozás gyümölcsei.¹⁰⁰ A tulajdon védelme tehát már hátrébb szorul, mint korábban, és inkább a munkához, a közsegélyhez és az általános oktatáshoz való jogot helyezte előtérbe.

Az 1795-ös francia, ún. Thermidori alkotmányban¹⁰¹ – amely több rendelkezést is átvett az 1789-es Deklarációból – ugyancsak megjelent a tulajdon szabadsága.

A tulajdonjog szabályozása kapcsán fontos mérföldkő az 1804-ben elfogadott Code Civil,¹⁰² amely a tulajdonjogot ugyanolyan abszolút jogként deklarálta, mint Ulpianus, e szabályok részletes ismertetésétől – tekintettel a szabályozás polgári jogi természetére – eltekintünk.

A francia alkotmányfejlődés későbbi szakaszában is – némiképp eltérő tartalommal, de – megjelenik a tulajdon alkotmányos szintű garantálása. A Bourbon-restauráció idején XVIII. Lajos 1814-ben kiadott oktrojált alkotmánya¹⁰³ ugyan – a „franciák közjogai”-ként –

⁹⁸ E célból egyébként külön gondnokot rendeltek ki, akinek a feladata a királyi vagyonnal való gazdálkodás felügyelete volt.

⁹⁹ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rác: i.m. 170. p.

¹⁰⁰ Jakobinus alkotmány 16. §

¹⁰¹ Hatályba lépésének időpontja: 1795. augusztus 25.

¹⁰² A *Code Civil*ről illetve a francia magánjogi fejlődésről részletesebben lásd pl. Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*. i.m. 139–146. pp.

¹⁰³ Charte Constitutionnelle (1814. június 4.)

elismerte a tulajdon sérthetlenségét, beleértve ebbe a nemzeti javakat, vagyis a forradalom alatt szerzett tulajdont is, ami azonban – a többi alkotmányban garantált emberi joghoz hasonlóan – nem természetjogi, az ember által veleszületett és elidegeníthetetlen jog, hanem az uralkodó által adományozott, és ezáltal – mint a királyi hatalom önkorlátozásaként megjelenő – bármikor vissza is vonható jog. Később, az 1848-as alkotmány is a klasszikus első generációs szabadságjogokkal együtt szabályozza a magántulajdon sérthetlenségét is, azonban a szabályozás – tekintettel arra, hogy az alkotmány felhatalmazása alapján az emberi jogok konkrét megvalósításának módját külön törvényekre bízta – már a korlátozás lehetőségét is magában foglalja.

Összegezve, és minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a francia deklaráció az ember és polgár jogairól máig ható tételeket rögzített – egyebek között – a tulajdon védelmével kapcsolatosan, és mivel ez a deklaráció – kiegészítésekkel ugyan, de – mind a mai napig hatályban van Franciaországban, az új, megváltozott társadalmi viszonyokhoz az Alkotmánytanács gyakorlata igyekszik közelíteni az alapjaiban már 1789-ben lerögzített alapelveket.¹⁰⁴ Mindez a változással is együtt jár, hogy amíg a forradalom során – az abszolút (feudális) hatalommal szemben folytatott harcban, az abszolutizmusból történő kiutat keresve – éppenséggel az államtól való (tulajdoni) függetlenséget, a magántulajdonnak az állammal szembeni védelmét garantáló tulajdonfelfogás uralkodott, addig a XX. században ez az igény épp ellenkezőjére fordult: az állampolgár igénye már nem az állami beavatkozás lehetőségének kizárására irányul, hanem éppenséggel magától az államtól, illetve az állami beavatkozástól várja a tulajdonjog érvényesülési feltételeinek megteremtését, biztosítását.

6.4. Az alkotmányos tulajdonvédelem kialakulása a német területeken

A középkori tanítások – mint arra már korábban utaltunk – a római jogi tulajdonfogalmat a hűbéri viszonyokra is alkalmazták, aminek során kifejlesztették a hűbéres főtulajdonjogát (*dominium directum*) és a fejedelem illetve az egyház használati tulajdonát (*dominium utile*), amelyből a hűbéresek aztán a saját előjogaikat levezették. A német természetjogi tanítás¹⁰⁵ is átvette ezt a két részre osztást, amely egészen a XIX. századig a föld tulajdonjogának alapja volt, ekkorra fogadták el ugyanis az ingatlanokra nézve is az egységes tulajdonjogot. Mindemellett megfigyelhető, hogy a német tulajdonjogi fogalom a tulajdon klasszikus részjogosítványaiából a rendelkezés jogára épít, és azt alapvetően csak a

¹⁰⁴ Harmathy: i.m. 225. p.

¹⁰⁵ A német természetjogi iskoláról lásd pl. Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*. i.m. 98–99. pp.

dolgokra nézve ismeri el, hangsúlyozva egyúttal e jog mindenki mást kizáró jellegét is.¹⁰⁶ A dolgok feletti szabad rendelkezés joga a szabad akarat szerinti rendelkezés jogává vált.

Ezzel ellentétes jogirodalmi álláspontok is kialakultak. Adam Müller, a liberális tulajdonfogalom kritikusá például azt mondja, hogy az általánosan elterjedt nézetek szerint az ember szabadságának egyik legfőbb kifejeződése a dolgai felett gyakorolható korlátlan uralom.¹⁰⁷ A tulajdonról, mint szabadságjogról szóló tanításokban tehát a tulajdonnak a személyes szabadsággal és a szabad akarat kifejeződésével való összekapcsolását tapasztalhatjuk, amely a rendelkezés szabadságában nyilvánul meg. Lényegében ez az alapgondolat képezi Hegel tanítását is a tulajdonra vonatkozóan, amely szerint a tulajdon funkcióját az határozza meg, hogy „a személy szabadságának külső (externális) szférát adjon.”¹⁰⁸ Ezt úgy teszi, hogy sajátjává tesz és használ dolgokat. Egy személyhez ugyanis – Hegel szerint – hozzátartozik az a képesség, hogy birtokokat és jogokat gyakoroljon tulajdonával kapcsolatban.¹⁰⁹ A tulajdonnak ez az ember személyiségében való rögzítése – ámbár a pandektista jogtudományban ezt, mint a római joggal össze nem egyeztethető, elvetették – a modern magánjogi rendre jelentékeny befolyással volt.

A természetjogi-liberális tulajdonfogalom mellett azonban megjelent a tulajdon szociális kötöttségéről szóló felfogása is, amely a magántulajdoni renddel, valamint ebből kiindulva a szocializmus tulajdonfelfogásával is összeegyeztethető, amely viszont már nem a különálló javak egyes személyekhez – polgárokhoz, jogi személyekhez – való hozzárendelésén alapszik, hanem inkább egy kollektív tulajdoni rendszer gondolatához vezet. Mindazonáltal a természetjogi-liberális tulajdonfogalom és a politikai liberalizmus alapgondolata a magántulajdon érinthetetlenségével és abszolút voltával kapcsolatban éppen az ellenkezőjére fordult: a vagyonosok védettek lesznek, ahelyett, hogy a tulajdon széleskörű elosztását támogató. A tulajdonosok szociális kötöttségeit hangsúlyozó jogelmélet képviselői szerint: „az állam csak a személyi tulajdont alkotta meg, abban az értelemben, hogy tartalma és terjedelme kizárólag az állam által alkotott törvényekből vezethető le.”¹¹⁰ Az állami intézkedéseket tehát a tulajdonjog szempontjából már éppen ellenkező módon értékelik.

¹⁰⁶ Harmathy: uo.

¹⁰⁷ Schwab (idézve Müllert): i.m. 78. p.

¹⁰⁸ Schwab (idézve Hegel 1820-ban megjelent, *Rechtsphilosophie* című művét): i.m. 82. p. Magyar nyelven lásd: G. W. F. Hegel: *A jogfilozófia alapjai*. (Fordította: Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972

¹⁰⁹ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Hegel> 2007-12-08, illetve Márton Miklós: *Hegel etikai gondolkodása* (Allen W. Wood: "Hegel's Ethical Thought") <http://jesz.ajk.elte.hu/marton2.html> 2007-12-08

¹¹⁰ Schwab: i.m. 85. p.

Adolph Wagner¹¹¹ szerint: „Nem az a kérdés, hogy melyek az egyén »természetes« szabadságjogai, és a tulajdonjogot hogyan kell ehhez alakítani, hanem éppen ellenkezőleg: melyek a társadalmi együttélés feltételei ... [és] hogyan kell az egyén szabadságának szféráját ezekhez a feltételekhez igazítani?”¹¹² Wagner a tulajdonhoz kapcsolódó korlátlan rendelkezési jogot kritizálja, és ezzel lényegében ahhoz csatlakozik, amit Jhering a „közösség gondolatával” összeegyeztethetetlennek tekintett.¹¹³ Szerinte ugyanis a tulajdon szociális kötöttsége annak esszenciális, lényegi eleméhez tartozik. A kisajátítás jogi megítélésénél ez különösen világosan kifejezésre jut. Jhering erről így ír: „A kisajátítás jelentősége véleményem szerint teljesen félreismert, ha a tulajdonba való beavatkozásban abnormitást látnak, amely magával az eszmével ellentmondásban van.”¹¹⁴ Schwab ezt a fejlődést az alábbiak szerint értékeli: „Ha az államnak – a közjogi jellegű – kisajátításhoz való joga lényegileg a tulajdon fogalmához tartozna, akkor a tulajdon tisztán magánjogi értelmezése nem volna tovább fenntartható.”¹¹⁵ Ez a felfogás szolgált alapul – többek között – a magyar Alkotmánybíróság 17/1992 (III. 30.) számú határozatának is,¹¹⁶ amelyben a taláros testület – a korábbiakkal ellentétben – már éles határvonalat húzott a tulajdon magánjogi és közjogi fogalma között.

Történetileg a német alkotmányos (tulajdon)fejlődésben elsőként az 1848–49-es, ún. Frankfurti alkotmányozás során elfogadott, a német nép jogairól szóló Deklarációt kell megemlíteni, amely a Paulskirchener Alkotmány szerves részét képezte. Ennek VI. fejezetén belül már az I. cikkben szerepel az ingatlanszerzés és a gazdasági tevékenység szabadságának a joga, ám a tulajdonjog a konkrét szabadságjogoktól elválasztva, más gazdasági kérdések – így többek közt a lakás sérthetlenségére vonatkozó jog – között kerül említésre, kimondva annak sérthetlenségét, illetve kisajátítás esetén méltányos kártalanításhoz való kötését.

¹¹¹ Adolph Wagner a német gazdaságtudomány XIX. század utolsó évtizedeiben virágzó, ún. „aranykorának” triászához tartozott Lorenz von Stein és Albert Schäffle mellett. Céljuk egy önálló rendszer megteremtése volt, megmutatva az állam fiskális szerepét az általános elvektől az intézményi részletekig. Wagner, a triász legbefolyásosabb tagja, az állam fiskális szerepét két fő művében vizsgálta, a *Grundlegung der Politischen Oekonomie*-ben (1892) és a *Finanzwissenschaft*-ban (1883). A fiskális elvek gondosan kidolgozott, történelmi és intézményi szemléletű irányzatát fejlesztette ki. Wagner elveti az angol modellt, beleértve a középpontjában álló önérdékkövető egyént, valamint a mechanikus, racionális és történelmietlen szemléletet. Közösségi („gemeinschaftliche”) szemléletében az egyén a közösség egy tagja, amely korlátozza az egyén szabadság- és tulajdonjogait. (Richard A. Musgrave: *A Public Finance és a Finanzwissenschaft hagyományainak összevetése I.* <http://www.koz-gazdasag.hu/images/stories/2per3/8-musgrave.pdf> 2007-12-08)

¹¹² Adolph Wagner: *Grundlegung der politischen Oekonomie* (A politikai gazdaság alapjai), 2. kötet: Volkswirtschaft und Recht (Népgazdaság és jog), 3. kiadás, Lipcse, 1894, 27. p.

¹¹³ Rudolph Von Jhering: *Der Zweck im Recht* (Cél a jogban), Lipcse, 1877 (2. kiadás 1884), 512–523. pp.

¹¹⁴ Jhering: uo.

¹¹⁵ Schwab: i.m. 108. p.

¹¹⁶ Lásd Magyar Közlöny, 1992. év 32. száma

Az 1849. évi frankfurti alkotmány szabályai köszönnek vissza a német Nemzetgyűlés által 1919. augusztus 11-én hatályba lépett weimari alkotmány soraiban, amelyet az alkotmánytudomány – a később ismertetésre kerülő mexikói alkotmánnyal együtt – mint a kor egyik legliberálisabb, legszabadabb okmányát, elsősorban a szociális alkotmányok között tartja nyilván. Ennek legjelentősebb része az állampolgárok jogairól szóló „A németek alapjogai és alapkötelezettségei” című fejezet, amely tehát számos elemében, így például a bevezető szabályainak egyikében deklarált, gazdasági tevékenység folytatásához és az ingatlanszerzéshez való joggal együtt az 1848-as frankfurti Deklarációnak az átvételét valósítja meg. Ennek megfelelően rendelkezik a tulajdon védelméről, ám a kisajátítás kapcsán már lehetővé teszi – bizonyos esetekben – a tulajdon kártalanítás nélkül történő elvonását is. Kimondta tovább azt a – későbbiek során is rendszeresen visszaköszönő és mind a mai napig ható – tételt, hogy „a tulajdon kötelez”.¹¹⁷

Mint már említettük, Hobbes elmélete komoly hatást gyakorolt Németországra, ugyanakkor Hegel tanításai a tulajdonjog funkcionális felfogásával kapcsolatban is meghatározó jelentőséggel bírtak; ez tükröződik a weimari alkotmány tulajdon-felfogásából is. A tulajdonjog funkciójából kiinduló felfogásból adódik, hogy a tulajdont nem „szent és sérthetetlen” alapjogként, hanem az alapjogok körében már kevésbé kitüntetett helyen, a korlátozásokat is lehetővé téve szabályozzák. Ezek a korlátozások az állami beavatkozás kapcsán a kisajátítás egyre elterjedő gyakorlatában kulmináltak, amivel szemben a bíróságok – a kártalanítások megítélése kapcsán – a tulajdon egyre szélesebb körű, kiterjesztő értelmezésével próbálták (alkotmányos) tulajdonvédelmet nyújtani az állampolgárok számára. A tulajdon fogalmának ebbe a tágabb, kiterjesztő jellegű értelmezésébe már nemcsak a korábban elismert dolgokon fennálló jogosultságokat, hanem valamennyi vagyoni jogosultságot beletartozónak tekintettek.¹¹⁸ Ez vezetett odáig, hogy a tulajdonjog alkotmányjogi és polgári jogi fogalma elvált egymástól.

A weimari alkotmányhoz hasonlóan a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK) 1949. május 23-án, Bonn városában elfogadott Alaptörvénye¹¹⁹ az első, alapjogokról szóló részben, de továbbra is a szabadságjogoktól elkülönítetten, a 14. cikkben említi a tulajdont, amikor az 1. bekezdésében kimondja, hogy „A tulajdon és az öröklési jog biztosított. Ezek tartalmát és korlátait törvény határozza meg.” Mindemellett a 2. bekezdésben már a kötelezettségek hangsúlyozásával szól a tulajdonról („A tulajdon kötelez”), hozzátéve, hogy a

¹¹⁷ A tulajdonnal járó kötelezettségek már a porosz Landrechtben is megjelentek (Harmathy: i.m. 224. p)

¹¹⁸ Harmathy: i.m. 225. p.

¹¹⁹ Teljes szövegét lásd pl. Pulay: Alkotmányok 142–180. pp

tulajdon használata egyúttal a közjót is szolgálja, lehetővé téve ez által a tulajdon fogalmának kiterjesztő, minden vagyoni jellegű jogosítványra kiterjedő értelmezését is.¹²⁰ A bonni alaptörvény szól a tulajdon-elvonásról is, amely csak törvény alapján és csak is a közjó érdekében engedhető meg, még hozzá igazságos kártalanítás fejében, amelynek mértékéről – vita esetén – a rendes bíróságok döntenek.¹²¹ Külön szól az alkotmány a telkek, földek, természeti kincsek, valamint a termelési eszközök közös tulajdonba adásáról is, amelyre azonban szintén kizárólag törvény útján, és az előbbieken említett igazságos kártalanítás mellett kerülhet csak sor.¹²²

A nemzeti szocializmus megjelenésével jelentős alkotmányjogi változások következtek be. Hitlert 1933. január 30-án nevezték ki birodalmi kancellárrá, ám ezt nem követte új alkotmány megalkotása, viszont február 28-án megjelent rendeletében¹²³ hatályon kívül helyezte – többek között – a weimari alkotmánynak a tulajdonjog védelmét deklaráló rendelkezését.

A jogtörténeti fejlődést vizsgálva megállapítható, hogy politikai és filozófiai értelemben nagyjából két nagy – egymásnak ellentmondó – tulajdon-konceptió létezik a (nem szocialista) tulajdonrendszerekben. Az egyik a természetjogi-liberális felfogás, amely szerint a tulajdon természetes jog, ami már az államok kialakulása előtt létrejött, és később köti is a jogalkotót. Schwab a klasszikus természetjogi-liberális tulajdonfogalom alapjának a tulajdon „állam előttiségének” gondolatát tekinti, amely a politikai és gazdasági liberalizmus tanainak hatására fejlődött ki.¹²⁴ A tulajdonosi jogok korlátlanok, és hagyományosan e körbe értendő a birtoklás (és mások kizárása a birtoklásból), használat és rendelkezés joga. A személyes szabadság felfedezése során alapvető szempontnak számít(ott) a tulajdon tárgyai feletti szabad rendelkezés. A jogalkotó az állam irányítása (államigazgatás) során köteles ezeket a tulajdoni jogokat tiszteletben tartani, azokat nem sértheti, mivel azok abszolút érvényűek – a társadalmi változásokra tekintet nélkül. Ezeknek a jogoknak a megvédése érdekében az alkotmánybíróságok feladata, hogy felülvizsgálják és – szükség esetén – megsemmisítsék a tulajdont szabályozó és ezáltal korlátozó jogi normákat.

Ezzel szemben a tulajdon szociális, jóléti koncepciója azt állítja, hogy a magántulajdon nem felsőbbrendű az államérdekeknél, hanem a magántulajdon integráns

¹²⁰ Harmathy: uo.

¹²¹ Bonni Alaptörvény 14. cikk 3. bekezdés

¹²² Bonni Alaptörvény 15. cikk

¹²³ A „nép és az állam védelmére” kiadott rendelet kiadására a weimari alkotmány híres 48. cikkelye (a birodalmi elnök szükségrendelet alkotási joga) szolgáltatott jogalapot.

¹²⁴ Dieter Schwab: *Eigentum*, In Böckenförde, Ernst-Wolfgang (Hrsg.): *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte*, Köln, 1972, 207. p.

részét képezi a kormányzati politika érdekeinek, és ily módon jelentékeny szerepet játszik a tulajdonosok és a tulajdon (használat, rendelkezés) társadalomra gyakorolt hatásának meghatározásában. Eszerint tehát a tulajdon szociális funkciója határozza meg a jogalkotó megbízatását a tulajdon szabályozásában, és nem fordítva. Az egyéni tulajdonjogok korlátozásait és a tulajdonosok szociális kötelezettségeit egy olyan jogelmélet köti össze, amely azt mondja, hogy a jogalkotó kreálhatja (jogosult létrehozni) a tulajdont oly módon, hogy ő maga a jogszabályok révén meghatározza a tulajdon koncepciójának tartalmát. Mivel – ezen elmélet szerint – a „tulajdon”-nak nincs abszolút érvényű tartalma, és csak annyiban létezik, amennyiben azt a jogalkotó szánta, a birtoklás, használat és rendelkezés joga korlátozható, sőt, még vissza is vonható jogi eszközökkel. Ehhez a jogalkotó még további jogokat és tárgyakat is adhat, amik hagyományosan nem tartoznak bele az alkotmányos tulajdon-garanciába, a tulajdoni jogállásba. Ahol ez az elmélet uralkodik, az alkotmánybíróság a normakontroll során csak a tulajdoni szabályok eljárási szempontú felülvizsgálatára korlátozódik.¹²⁵

6.5. A polgári átalakulás hatása a magyarországi tulajdonvédelemre

A korábbi feudális tulajdonnal jellemezhető közjogi berendezkedés lebontása alapvetően az 1848. évi márciusi törvényekhez köthető. Ennek hatására megszűnt a földesúrnak a jobbágytelkeken fennálló tulajdona, és egyúttal ezek a telkek a jobbágyok tulajdonába kerültek át. Az 1848. évi IX. törvénycikk¹²⁶ szerint „az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösén megszüntetnek.” Ezáltal a parasztság az általa művelt úrbéri föld szabad tulajdonosává vált. Ennek fejében a földesurak részére kártalanítást rendeltek el: „A törvényhozás a magán földesurak kármentesítését, a nemzeti közbecsület véd-paizsa alá helyezi.”¹²⁷ A kártalanításról részletesen az 1853. március 2-i császári pátenst rendelkezett.¹²⁸

¹²⁵ Ez a két koncepció egyébként beágyazható az Egyesült Államokban a demokrácia és a jog uralma között jelenleg is tartó vitába.

¹²⁶ 1848. évi IX. törvénycikk az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről.

¹²⁷ 1848. évi III. törvény független magyar felelős minisztérium alakításáról, 1. §

¹²⁸ Eszerint a földesurak föld-tehermentesítési állami kötvényeket kaptak, amelyek 40 év alatt voltak kisorsolandók. A törlesztést 1857-ben kezdték meg. Míg a nagybirtokosok egy részét már idő előtt ki is fizették, ráadásul az osztrák bankoktól jelentősebb mértékű jelzáloghitelben is részesülhettek, addig a középbirtokosok részére adott kölcsönök uzsorakamata néha a 80–100%-ot is elérte. Emellett ha a

Az 1848-as polgári törvényhozás által deklarált szabadságjogok között kiemelkedő helyen jelent meg a tulajdon szentségének elve, mely a modern áruterelés és árucserre elengedhetetlen feltétele. Az 1848. évi III. törvénycikk a tulajdon védelmét a miniszteri felelősség megállapítása kapcsán említi, amikor kimondja, hogy „A ministerek feleletre vonathatnak: Minden oly tettért, vagy rendeletért, melly az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fenálló törvények rendeletét, az egyéni szabadságot, vagy a tulajdon szentségét sérti, s általuk hivatalos minőségükben követték el, vagy illetőleg adatik ki.”¹²⁹ Ekkorra már a tulajdon védelmébe beletartozónak értették a tulajdon megszerzéséhez és – élők közötti vagy halál esetére szóló – átruházásához való szabad jogosultságot, valamint a már megszerzett tulajdon védelmét is. A polgári átalakulás kapcsán tehát Magyarországon is megjelenik a fennálló tulajdoni berendezkedésnek az állam jogi (alkotmányjogi) szabályozással történő védelme. Ennek eredményeként a tulajdonos már korlátlanul jogosult rendelkezni saját tulajdonával, amely a tőkés gazdasági rendben áruként, árutulajdonként jelenik meg. Ez már nemcsak az ősi római jogi dologtulajdon jelenté, hanem akár a munkaerő vagy a szellemi alkotások feletti tulajdonjog megszerzésének lehetőségét is.¹³⁰ A tulajdon szentségét védő rendelkezésként jelenik meg a szerződési szabadság és a jogegyenlőség elve is, azaz, hogy mindenkinek azonos joga van a tulajdonszerzésre és nincs az egyes osztályokra, rétegekre nézve külön-külön szabályozás, mint a feudalizmusban.

Az úrbériség eltörlésével a korábbi nemesi földtulajdon illetve a jobbágyi földhasználat immáron polgári árutulajdonná alakult. Az úrbériség felszámolásáról szóló rendelkezést az 1853. március 2-i úrbéri nyílt parancs elnevezésű császári pátens hajtotta végre, amely úgy rendelkezett, hogy a parasztbirtok mértékét az ún. úrbéri tabellák alapján kell megállapítani. Ez az úrbéri parancs szólt az elkülönített, illetve elkülönítendő legelőkről, a régi úrbéri faizás és nádlás helyett átengedett vagy átengedendő erdőkről és nádasokról, az irtásföldekről, a maradék földekről, a szőlőkről, valamint a földesúri földekből és a közös legelőkből történt foglalásokról. Ugyanakkor a jobbágytelek állományába nem tartozó földek (irtványok, bérelt maradványföldek, bérelt majorsági birtokrészek) nem kerültek a parasztk birtokába.

Az úrbériség megszüntetése mellett a feudális viszonyok megszüntetését jelentette az 1848. évi XV. törvénycikk, amely az ősiség intézményének eltörléséről rendelkezett: „Az

középbirtokosok a mezőgazdasági műveléshez szükséges tőkéhez kívántak valamilyen más módon hozzájutni, akkor megtehették, hogy kötvényeiket áron alul eladják.

¹²⁹ 1848. évi III. törvény 32. §

¹³⁰ Lásd az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (rövidítve: ITSZ) 23. §-át, mely szerint az „ész szüleményei” is olyan tulajdont képeznek, amely a törvény oltalma alatt áll.

ősiség eltörlése ezennel elvileg kimondatván.” A törvénycikk az ősiség teljes és tökéletes eltörlése mellett kilátásba helyezte polgári törvénykönyv kidolgozását,¹³¹ egyidejűleg felfüggesztve az ősiségi viszonyokból eredő pereket.¹³²

Az 1848-as törvényekkel még nem szűnt meg az adományrendszer, arra formailag csak az 1852. évi ősiségi nyílt paranccsal került sor. Ezzel megszűnt a magszakadás vagy hűtlenség esetén a háramlási jog is.

Nem szabad szó nélkül elmennünk első büntető törvénykönyvünk, az 1878-ban elfogadott Csemegi-kódex¹³³ rendelkezései mellett sem, melynek egyik kiinduló alapja épp a magántulajdon szentsége és sérthetlensége, a tulajdon intézményének védelme volt a vagyon elleni bűncselekmények (lopás, rablás, orgazdaság) elkövetőivel szembeni szigorú büntetések előírása által.

6.6. Az osztrák tulajdonjogi rendelkezések

Az 1811. évi Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (magyarul Osztrák Polgári Törvénykönyv, a továbbiakban: OPTK) 1853. május 1-jétől Magyarországon is hatályos joganyaggá vált. Az OPTK megfogalmazta illetve követte a nagy természetjogi elveket, köztük a tulajdon szabadságának, annak abszolút és korlátlan voltának kinyilvánítását is. Ez jelentős előrelépésként értékelhető a feudális tulajdonjogi kötöttségekkel szemben megjelenő, és a tőkés fejlődés szempontjából elengedhetetlen polgári (magán)tulajdoni rend megvalósítása és védelme szempontjából.¹³⁴ Az OPTK bevezetése az egyes áruk, javak szabad forgalmának lehetőségét teremtette meg, aminek fontos biztosítékát jelentette az ingatlanforgalom biztonságát elősegítő, 1855. évi telekkönyvi rendtartással bevezetett – közhiteles és nyilvános – általános telekkönyv. Érdekesség, hogy az 1854. évi császári nyílt paranccsal hatályba léptetett osztrák bányatörvény a legfontosabb ásványokra nézve nem adta meg a föld felszíni tulajdonosának a művelés vagy a kiaknázás jogát, hanem azt – mint bányaművelési jogot – külön tartotta nyilván.

¹³¹ 1848. évi XV. törvény 1. §

¹³² 1848. évi XV. törvény 2. §

¹³³ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről. Hatályba lépésének időpontja: 1880. szeptember 1.

¹³⁴ Az OPTK különbséget tett *ius in re* („dologbani jogok”) és *ius ad rem* („dologhozi jogok”) között. A „dologbani jogok” körében az OPTK szabályozta a birtokot, a tulajdont, a zálogot és a szolgalmat. A közös tulajdon kapcsán pedig szabályozta az ún. osztott tulajdont. A „dologhozi jogok” – nevéből eltérően – a kötelmi jogi és kártérítési jogi szabályozást tartalmazta.

7. A tulajdonhoz való jog elterjedése a XX. század alkotmányában

7.1. Az 1917-es mexikói alkotmány

A weimari alkotmány ismertetése mellett érdemes néhány mondat erejéig kitérni Mexikó 1917. január 31-én elfogadott – és az amerikai földrész egyik legdemokratikusabbnak tartott – alkotmányára is, lévén, hogy az alkotmányjogi irodalom is ezt a két alkotmányt általában együtt, a korai nagy szociális alkotmányozási kísérletek között tartja számon.¹³⁵ A mexikói alaptörvény hűen tükrözi az akkori követeléseket, nevezetesen a nagybirtokok államosításának illetve az idegen tőke visszaszorításának igényét,¹³⁶ amelynek ily módon a tulajdon szabadságának kérdése alapkérdésévé vált. A külföldi tőkével szembeni nemzeti ellenállás eredményeként a mexikói alkotmány vonatkozásában számos, a külföldieket korlátozó szabállyal találkozhatunk. Így tulajdont csak mexikói születésűek vagy honosítottak szerezhettek, külföldiek pedig csak a külügyminiszterrel kötött megállapodás alapján juthattak tulajdonhoz, és csak olyan feltétellel, hogy a megszerzett tulajdonnal kapcsolatban alávetik magukat Mexikó törvényeinek. Azonban még feltételek mellett sem szerezhettek semmiféle tulajdont az országhatárnál 100 km-en belül, a vizeknél pedig 50 km-en belül. Az a külföldi, aki ezeknek a szabályoknak a megszegésével szerzett tulajdont, annak tulajdona a nemzetre szállt.

A külföldiek tulajdonszerzési korlátozásai mellett említést kell tenni az egyházakat sújtó hasonló jellegű korlátozásokról is. Ezek szerint ugyanis az egyházak és szervezeteik – tekintettel arra, hogy jogi személyiségüket ebben az időben nem ismerték el – tulajdont nem szerezhettek. A 27. szakasz szerint „a földek és vizek tulajdonjoga eredettől fogva a nemzetet illeti, s így annak állott és áll jogában azok tulajdonjogát az egyes egyénekre átruházni, s ezáltal magántulajdont létesíteni.” Ezáltal tulajdonképpen legalizálták a szekularizációt és más államosításokat is. Az alkotmány emellett még hozzátette, hogy a nemzetnek jogában áll a magántulajdonra közérdekből korlátozásokat bevezetni. Mindemellett a kisajátítás kapcsán rögzíti azt a garanciális szabályt, hogy tulajdont kisajátítani csak közérdekből és kártalanítás mellett lehet. Ugyanakkor elsősorban csak a született mexikóiak tulajdonszerzését ismerik el.

¹³⁵ Lásd pl. Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 797–798.pp.

¹³⁶ Ezeknek a követeléseknek a háttérében elsősorban a Mexikóban 1884-ben elnöki hatalomra kerülő *Porfirio Diaz* által megvalósított infrastruktúra fejlesztés és kiépítés állt, amelynek háttérében jelentős külföldi – elsősorban Egyesült Államokbeli – tőke bevonása állt, ami nemzeti ellenállást szült.

7.2. A szocialista „tulajdonvédelem”

Tanulmányunk e részében azt kívánjuk bemutatni, hogy az ún. szocialista alkotmányokban hogyan jelent meg – illetve éppenséggel nem jelent meg – az alkotmányos tulajdonvédelem.

Az 1918-as új szovjet alkotmány tárgyalása előtt érdemes egy mondatot szentelni az 1917. október 25-én (november 7-én) este tartott Szovjetek Második Összoroszországi Kongresszusa földről szóló dekrétumának¹³⁷ is, amely deklarálta, hogy a földesúri földtulajdon minden (nyílt vagy burkolt) megváltás nélkül azonnal megszűnik és a dolgozó nép tulajdonába kerül, megvalósítva ezzel a parasztság által már régen óhajtott földtulajdonszerzést.¹³⁸ Ez a dekrétum volt az első lépés a földkérdés megoldása és az ún. agrárforradalom kibontakozása felé, és bár a földkérdés végleges rendezése az Alkotmányozó gyűlés feladata lett volna,¹³⁹ az megtagadta a dekrétum jóváhagyását.¹⁴⁰ Így a földkérdéssel kapcsolatos továbbfejlődés irányának meghatározása céljából került kibocsátásra a – Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására meginduló szocialista-kommunista eszmék mentén a Szovjetek III. Összoroszországi Kongresszusa által kidolgozott, de végül az V. Kongresszus által 1918. januárjában elfogadott¹⁴¹ – első szovjet-orsz alkotmány.¹⁴² Az alaptörvény első részét képező Deklaráció¹⁴³ alapvető célkitűzése a kizsákmányolás megszüntetése, amelynek megvalósítása érdekében kimondta az államosítást: a föld magántulajdona megszűnik és az egész földalapot össznépi tulajdonnak; míg az „össz-állami jelentőségű erdőket, föld méhét és a vizeket” pedig nemzeti tulajdonnak nyilvánította.¹⁴⁴ Látható, hogy a föld itt is a tulajdon legfontosabb tárgyaként jelenik meg. A kizsákmányolás megszüntetése érdekében, illetve a dolgozók – kizsákmányolók feletti – hatalmának biztosítása végett deklarálják az alapvető termelési eszközök szocializálását: a bankok, gyárak, üzemek, bányák, vasutak és a többi

¹³⁷ A munkás- és katonaküldöttek szovjetjei kongresszusának dekrétuma a földről (Elfogadva az október 26-i ülésen éjjel 2 órakor). Szövegét lásd Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok és az első szovjet alkotmány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 94–99. pp.

¹³⁸ Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok...* i.m. 94. p.

¹³⁹ Erről szól a dekrétum 4. pontjában említett „Paraszi választói utasítás a földről”, mely szerint „a földkérdést teljes egészében csak az össznépi Alkotmányozó gyűlés oldhatja meg.” A földkérdés legigazságosabb megoldásának azt tartották, ha a föld magántulajdona örökre megszűnik, és minden föld (ideértve az állami földet, az egyház és a parasztság földjeit is) össznépi tulajdonná válik, amelyet a továbbiakban sem eladni, sem bérbe adni nem lehet. (Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok...* i.m. 95. p.)

¹⁴⁰ Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok...* i.m. 251–252. pp.

¹⁴¹ Mivel az 1918. januárjában összeülő Alkotmányozó Nemzetgyűlés az akkori szovjet hatalom ellen lépett fel, a bolsevikok által odavezényelt őrség által felosztatásra került.

¹⁴² A föld szocializálásáról szóló alaptörvény

¹⁴³ Az 1918. januári V. Összoroszországi Kongresszuson elfogadott, a Dolgozó és kizsákmányolt nép jogairól szóló deklaráció

¹⁴⁴ Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok...* i.m. 220–221. pp.

szállítási eszközök munkásellenőrzésének bevezetését, és állami tulajdonba (ti. a Szovjet Munkás-Paraszt Köztársaság tulajdonába) kerülését. Megjegyzendő azonban, hogy az állami tulajdon tárgyai közül még nem különböztették meg a kizárólagos állami tulajdon kategóriáját, sőt, voltaképpen az államosítás eredményeként lényegében minden termelőeszköz és nyersanyag – a magántulajdonná való visszafejlődés vagy átalakítás elkerülése végett – a társadalmassítás eredményeként „örökre elidegeníthetetlen össznépi tulajdonként” kapott védelmet.¹⁴⁵

A kizárólagos állami tulajdon kategóriája aztán először nem alkotmányi szinten, hanem az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSZFSZK) által 1922-ben elfogadott polgári törvénykönyvben jelent meg annak jeleként, hogy a munkásosztály hatalmának megszilárdulását követően átmenetileg teret engedtek a magántőkés gazdálkodásnak. A törvény 53. §-a szerint a föld, a föld méhe, az erdők, a vizek, a közhasználati vasutak és ezek gördülő állománya kizárólag csak állami tulajdon tárgyai lehetnek. Az oroszországi föderáció későbbi, 1925-ös alkotmányának szabályai között sem találjuk meg a kizárólagos állami tulajdon tárgyainak felsorolását, ti. itt is csak utalás történik az 1922-es polgári törvénykönyv szabályaira. Kovács István az állami tulajdonjog kizárólagos tárgyaira vonatkozó szabályainak elemzése kapcsán rámutat arra, hogy a kizárólagos tulajdoni tárgyak jogi kategóriájának főleg a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában van kiemelt jelentősége, azaz abban az időszakban, amikor még egymás mellett létezik a kapitalista és a szocialista gazdasági szektor. Kovács arra a következtetésre jut, hogy az is lehet kizárólagos tárgy, amelyet az alkotmány nem említ, továbbá az állami tulajdon kizárólagos tárgyainak alkotmányjogi és polgári jogi szabályozása nem kell feltétlenül egybeessen, ti. a polgári jog csak a tulajdoni tárgyra koncentrál, az alkotmány viszont ezen túlmenően a gazdasági tevékenységek funkcionálását, a gazdálkodás formáit is igyekszik jelezni.¹⁴⁶ Többek között ez is az alapja annak, hogy fokozatosan a tulajdonjog önálló, alkotmányjogi fogalmának kialakulásáról beszélhetünk.

A szocialista alkotmányfejlődés során a legnagyobb hatású kétségtelenül az 1936. december 5-én hatályba lépett ún. „sztálini alkotmány”. Ennek bemutatása atekintetben is indokolt, hogy Magyarország 1949-es Alkotmánya (1949. évi XX. törvény) is – a szovjet

¹⁴⁵ Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 201. p. Kovács ehelyütt utal az alkotmány előkészítése során elkészült másik tervezetre is, amely szintén az összes termelőeszköz össznépi tulajdonba vételének eredményeként rögzíti a földmagántulajdon megszűnését, az erdők, föld méhének kincsei, összállami jelentőségű vizek nemzeti vagyonná nyilvánítását, a munkásellenőrzés bevezetését és egész iparágak, bankok államosítását, valamint a kölcsönök eltörlését (Kovács idézve G. Sz. Gurvicsot)

¹⁴⁶ Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 210–211. pp.

föderációra jellemző sajátos intézményekre vonatkozó szabályozásoktól eltekintve – ennek alapján került elfogadásra. A „buharini alkotmánynak” is nevezett szovjet alaptörvény az alapvető jogokat már jóval redukáltabb formában, „a dolgozók érdekeinek megfelelően, a szocialista rend megerősítése céljából” garantálta, és szerkezetileg is hátrébb sorolta, mint a korábbi alkotmányok. A társadalmi renddel kapcsolatban az alkotmány deklarálja, hogy a Szovjetunió a munkások és a parasztok szocialista állama. Az állam gazdasági alapját a gazdaság szocialista rendszere, valamint a munka és a termelési eszközök szocialista tulajdona képezte. Az alapvető cél – a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele – érdekében létrehozott szocialista tulajdon legjelentősebb formája a társadalmi tulajdon volt, amin belül megjelenik az állami illetve a kolhoz- vagy szövetkezeti tulajdon.¹⁴⁷ Ezek a tulajdontípusok¹⁴⁸ a későbbi szocialista alkotmányokban, köztük az 1949-es magyar alkotmányunk eredeti szövegében is megjelentek.

Az 1936. évi szovjet alkotmány négy nagyobb kategóriába sorolta az állami tulajdon tárgyait. Az első csoportba tartozott a föld, annak méhe, a vizek, az erdők; a másodikba az ipari, mezőgazdasági,¹⁴⁹ kommunális üzemek és bankok; a harmadik kategóriába a vasúti, vízi, légi szállítás illetve a posta eszközei; míg az utolsó csoportot az alapvető lakóházalap képezte a városokban és az ipari településeken. Nincs egységes jogirodalmi álláspont atekintetben, hogy az 1936-os szovjet alkotmány eme 6. §-ában felsorolt tulajdoni tárgyak közül melyek tekintendők kizárólagos állami tulajdon tárgyainak. Kovács István szerint az általánosabban elfogadott álláspont az állami tulajdonnak csupán az első csoportjába tartozókat ismeri el olyanként, mint amelyek elvileg nem lehetnek más tulajdoni forma – tehát szocialista szövetkezeti tulajdon – tárgyai; míg ezzel ellentétes jogirodalmi álláspontok is napvilágot láttak, amelyek szerint a 6. szakaszban felsorolt valamennyi tárgyat kizárólagosan

¹⁴⁷ Az alkotmány a társadalmi rend általános vonásairól szóló rendelkezéseiben csak magát a szövetkezeti tulajdont, mint tulajdoni formát rögzíti, míg a szövetkezeti szervezeti formákról csak később, az egyesülési jogról szóló részben rendelkezik, mint „kooperativa objegyinyenija” (szövetkezeti egyesülések). (Lásd: Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 223. p.)

¹⁴⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a szocialista tulajdontípusok terén különbség mutatkozik atekintetben, hogy mely korszakban vizsgáljuk a kérdést. A szocializmus alapjainak lerakásáig ti. a társadalmi tulajdon (ezen belül az állami és a szövetkezeti tulajdon) illetve a magántulajdon (ezen belül a kisárutermelő és a tőkéstulajdon) mint eltérő tulajdoni típusok versengenek egymással a proletárdiktatúra államában. A társadalmi tulajdon két formája szolgált alapul a szocializmus két osztályának, a munkásosztálynak és a szövetkezeti parasztosztálynak az elkülönítéséhez is. A szocializmus alapjainak lerakását követően, a fejlett szocialista társadalomban viszont már nincsenek eltérő tulajdontípusok, vagyis az egyéni termelési eszközök is szocialista jellegű.

¹⁴⁹ Mezőgazdasági üzemek alá tartoztak a szovhozok, gépállomások és más, az állam által szervezett nagy mezőgazdasági üzemek.

állami tulajdonként kell felfogni.¹⁵⁰ Álláspontunk inkább az utóbbi elmélethez áll közelebb, tekintettel egyrészt a későbbi jogfejlődési tendenciákra (lásd akár csak a magyar polgári törvénykönyv által felsorolt kizárólagos állami tulajdoni tárgyakat), másrészt magának az állami tulajdonná nyilvánításnak a céljára, azaz a felsorolt valamennyi termelőeszköz magántulajdonná történő visszaalakításának teljes kizárására.

Az 1936. évi alkotmányban helyet kap a polgárok személyi tulajdonának kategóriája, és külön említésre kerül a kolhozporta személyi tulajdona is.¹⁵¹ A későbbi szocialista alkotmányokban is megfigyelhető, hogy a szocialista tulajdontípus fő formája, a társadalmi tulajdon mellett jelen van a magántulajdon, azon belül pedig a kisárutermelő és tőkés tulajdon, amelyek azonban egyrészt nem tisztán szocialista típusú tulajdonformák, másrészt – az akkori elképzelések szerint – csupán átmenetileg, a fejlett szocialista társadalom felépítéséig van létjogosultsága. Az akkori elmélet szerint ugyanis az eltérő tulajdontípusok léte szükségképpen előtérbe állítja a tulajdonviszonyok elsődleges társadalmi tartalmát, azaz osztályjellegét, és a szocialista tulajdontípus egyeduralkodóvá válásának célja erős osztályharc keretében megy majd végbe. Ez viszont egy szigorúan centralizált állami gazdaságirányítást kíván, amely már egységgé olvasztja az államosított termelési eszközöket.

7.3. A fasizmus viszonya a tulajdonhoz

A fasiszta mozgalmakat sokszor hasonlítják a szocialista mozgalmak eszméihez, ezért ehelyütt csak a két államfelfogás tulajdonra vonatkozó elképzeléseit hasonlítjuk össze. Az olasz fasiszta párt 1921-es programjában az állam gazdasági és társadalmi berendezkedését illetően kimondta, hogy a „fasizmus elismeri a magántulajdon társadalmi szerepét, amely egyszerre jog és kötelesség.” A gazdaság állami irányítása – pontosabban az állam és a gazdaság összefonódása – tehát a fasiszta elképzelések szerint nem igényelte a magántulajdon megszüntetését, hanem épp ellenkezőleg: a magántulajdon stabilizálására törekedett. Németország 1934. november 27-i törvénye a tulajdonosi gazdasági csoportok megszervezését rendelte el, amelynek következtében hat fontos birodalmi csoport jött létre (úgy mint a gyáriparé, a kereskedelemé, a kisiparé, a bankoké, a biztosítóké és az

¹⁵⁰ A két ellentétes jogirodalmi állásponttal kapcsolatban Kovács István elsősorban A. V. Venediktov és Sz. Sz. Kravcsuk nevét említi. (Lásd: Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 203–205. pp.)

¹⁵¹ Lásd: Pap Tibor: *A személyi tulajdon kérdése a szovjet jogban és fejlődése a népi demokráciák alkotmányainak tükrében.* Jogtudományi Közlöny, 1949, 368. p.; Eörsi Gyula: *Az alkotmány és tulajdonjogunk szocialista jellege.* Jogtudományi Közlöny, 1950, 160. p.; L. Halfina: *A személyi tulajdonjogról a kommunizmus általános kibontakozása építésének időszakában.* Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1961, 206. p.

energiaiparé), míg a Spanyolországban 1936-ban kibocsátott Munka Chartája¹⁵² megalapozta a fasiszta szindikátusok szervezetését, de ugyanakkor leszögezte a magántulajdon védelmét: „a gazdaság minden tényezőjét termelési vagy szolgáltatási ágak szerint, vertikális szakszervezetekben kell összefoglalni.”¹⁵³ Ez tehát alapvetően megkülönbözteti a szocialista államfelfogástól, amely – mint arra már utaltunk – a fasiszta nézetekkel szemben éppenséggel elvetette a magántulajdon létét.

7.4. A tulajdonviszonyok alkotmányos szabályozása Magyarországon a XX. században

7.4.1. Az első Népköztársaság időszaka

Magyarországon az első Népköztársaság időszakából mindössze egyetlen törvény érdemel kiemelés, az 1919. évi XVIII. néptörvény „a földművelő nép földhöz juttatásáról”, amely végrehajtása esetén jelentős változásokat hozott volna a gazdasági rend, illetve a földtulajdoni viszonyok vonatkozásában. A földreformtörvény 1. §-a kimondta, hogy a Népköztársaság az ország termőföldjét „a földműves nép kezébe akarja juttatni.” Ennek érdekében a törvény a továbbiakban kisajátítási jogot biztosított a világi közép- és nagybirtokok 500 holdon, illetve ahol a nép földhöz juttatása végett az szükséges, 200 holdon felüli területére. Egyházi birtokok esetén azonban a megmaradó földterület felső határa sehol sem haladhatta meg a 200 holdat. A törvény a kisajátítás jogát az ingatlanokkal együtt kiterjesztette a hozzájuk tartozó malmokra, szeszgyárakra és egyéb üzemekre is, valamint haszonvételekre és jogosítványokra is. Amennyiben ezek nem kerülnek állami kezelésbe, tulajdonba vagy birtokba adni kizárólag a földművesek megfelelő tagból álló szövetkezeteinek lehetett. A földek kisajátítási ára kapcsán meghatározták, hogy arra az 1913. évi forgalmi érték az irányadó. Ez azonban a háborús infláció miatt az 1918. évi földáraknak csupán az egynegyedét tette ki.

A felosztásra kerülő földbirtokokból 5 holdnál nagyobb, de 20 holdnál kisebb térmértékű családi birtokokat kellett kialakítani. Ezt nagyjából az alapján határozták meg, hogy egy földműves család a maga erejéből kb. ekkora méretű földterületet tud megművelni. A törvény emellett lehetővé tette fél holdtól 3 holdig terjedő szőlőbirtok, illetve legfeljebb 3 holdig terjedő „munkásbirtok” létesítését is. A törvény lehetővé tette, hogy akik családi birtokot vagy szőlőbirtokot kaptak, legalább 20 tag esetén termelőszövetkezetet hozhattak

¹⁵² Fuero de Trabajo

¹⁵³ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 304. p.

létre. A szövetkezet részére – igényük szerint – lehetőség nyílt a szövetkezet tagjait együttesen megillető földterületnek egy közös birtokba, osztatlanul történő kiadására is.

A földbirtokhoz jutásra való igényjogosultságot a törvény feltételekhez kötötte. Kisbirtokot csak az kaphatott, aki már a törvény hatályba lépése előtt is földműveléssel foglalkozott és nem rendelkezik legalább egy családi kisbirtoknak megfelelő földingatlanl. Családi középirtokot már csak az kaphatott, aki gazdasági akadémiát vagy erdészeti főiskolát végzett, és mint gazdatiszt, erdőtiszt, haszonbérelő vagy önálló gazda legalább öt évig – ilyen iskolai végzettség híján pedig legalább 15 évig – dolgozott, és nincs középirtoknak megfelelő nagyságú földtulajdona.

Nem kaphatott földet, aki az 1918. évi november 1. utáni zavargásokban részt vett, és emiatt jogerősen elítélték (az ítélettől számított 3 évig); továbbá azok sem, akiket a munkástanács vagy a munkáskamara választmánya február elseje után jogérvényesen felvett a munkakerülők jegyzékébe.

Az újbirtokosok a földet általában örökhaszonbérletként kapták meg, amelyet azonban megválthattak,¹⁵⁴ amely ily módon a tulajdonukba került át.

A földreform lebonyolítására felállították az Országos Földbirtokrendező Tanácsot, és kezdetét is vette a törvény végrehajtása.

7.4.2 A tulajdon megjelenése a Tanácsköztársaság alkotmányában

Még ha a gyakorlatban történő alkalmazása, illetve a későbbi magyar alkotmányfejlődésre gyakorolt hatásait tekintve szinte jelentéktelen, mégis – formálisan – az első magyar kartális alkotmányokként említést érdemelnek a Forradalmi Kormányzótanács által – az első szovjet alkotmányt követve – 1919. április 2-án törvénybe iktatott Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya, valamint az 1919. június 23-i végleges alkotmány,¹⁵⁵ amely egyben az első magyar kartális alkotmánynak is tekintendő. Az újonnan felállított Népgazdasági Tanács hatáskörébe került a termelésnek és a javak elosztásának egységes irányítása, a gazdálkodást szabályozó rendeletek kibocsátása és végrehajtása, valamint a termelést és az elosztást végző szervek műszaki és gazdasági ellenőrzése. A Magyar Tanácsköztársaság alkotmányának 4. és 5. §-a deklarálta a termelőeszközöknek a

¹⁵⁴ A megváltás történhetett egy összegben, vagy legfeljebb 5%-os kamattal, 50 év alatt törlesztendő részletekben.

¹⁵⁵ Az ún. *végleges alkotmányt*, azaz a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmányát a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése szavazta meg 1919. június 23-án.

dolgozók tulajdonába való juttatását. Tette ezt azonban anélkül, hogy magukat a tulajdoni tárgyakat nevesítette volna. Az alkotmány egyben rögzítette a kisüzem kereteit meghaladó minden mezőgazdasági, ipari, bánya- és közlekedési üzem, valamint a bankok és biztosító intézetek köztulajdonba vételét. Jól látható tehát, hogy a Tanácsköztársaság alaptörvénye tehát elsősorban a gazdaság főbb tevékenységi körein keresztül határozta meg az állami tulajdon tárgyainak körét, és nem magán a tulajdon tárgyain keresztül.

A köztulajdonba vételt a Forradalmi Kormányzótanács és az egyes népbiztosságok rendeleteinek egész sorával, mindössze néhány hét leforgása alatt hajtották végre – meghatározott elvek szerint. Ilyen volt például az a megkötés, hogy az ipari, közlekedési és bányászati üzemek abban az esetben kerültek államosításra, ha munkáslétszámuk meghaladta a húsz főt, ugyanúgy a kiskereskedelem esetében a tíz alkalmazottat, míg gyógyszerár esetében már abban az esetben is, ha legalább egy gyógyszerész-segédet foglalkoztattak. Az alkalmazottak létszámára tekintet nélkül köztulajdonba kerültek a nagykereskedések, a gyógyszergyárak és gyógyszerkereskedések, a közúti fuvarozási üzemek és szállítmányozó vállalatok, valamint a nevelési és oktatási intézmények, filmgyárak, mozik, kórházak és rendelőintézetek. A pénzintézetek szocializálását fokozatosan kívánták végrehajtani. Ennek megfelelően elsőként a Forradalmi Kormányzótanács felhatalmazta a pénzügyi népbiztost, hogy azokat a pénzintézeteket, amelyeket szocializálásra alkalmasnak tart, vegye ellenőrzése alá. A városi lakóházak államosításáról külön rendelet szolt, ami alapján minden lakóház – a hozzá tartozó beltelekkel, tartozékokkal együtt – a Tanácsköztársaság tulajdonába ment át.

Ami a földtulajdoni viszonyokat illeti, etekintetben is jelentős intézkedésként értékelhető a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 3-án kiadott XXXVIII. számú rendelete, mely kimondta, hogy „Magyarország földje a dolgozók társadalmáé, s aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat.” Megváltás nélkül az állam tulajdonába kerültek a közép- és nagybirtokok, azok minden felszerelésével és mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt. A rendelet kifejezetten megtiltotta a földosztást, az elkobzott földek egyéni tulajdonba adását. A köztulajdonba került földbirtokokat a szövetkezetek kezelésébe kell adni a földet művelő „mezőgazdasági proletárságnak”. Ezek az intézkedések a nagybirtokrendszer felszámolását célozták, ám ezzel egyidejűleg a kis- és törpebirtokok továbbra is megmaradtak a parasztság addigi magántulajdonában.¹⁵⁶

¹⁵⁶ A parasztság azonban nem érezhette igazán sajátjának az ily módon tulajdonukban maradt kis- és törpebirtokokat, ti. az igazságügyi népbiztos átmenetileg megtiltotta a telekkönyvi hatóságoknak, hogy a tulajdonjog bejegyzésére irányuló kérelmeknek helyt adjanak, továbbá eltörölték a magántulajdonban maradt birtokokat terhelő közadókat és köztartozásokat. Ez utóbbi intézkedésből ugyanis a parasztság – a tervezett

7.4.3. A két világháború közötti időszak

A Tanácsköztársaság bukását követően a tulajdoni viszonyok szabályozása terén az 1920. évi XXXVI. törvénycikk¹⁵⁷ és az 1924. évi VII. törvénycikk¹⁵⁸ érdemel említést. Ez utóbbi juttatást biztosított a tiszteknek és a közszolgálati alkalmazottaknak is. A 6650/1920. ME sz. r. és az 1920. évi XXXVI. törvénycikk a rendszerhez hűséges elemeknek szánt birtokadományozást valósította meg elsőszülöttségi örökléssel. Hitbizományi vonások jelentkeztek az elidegenítési és terhelési tilalomban, a végrehajtási mentességben és az oszthatatlanságban is.

A családi hitbizományról rendelkezett az 1936. évi XI. törvénycikk.¹⁵⁹ A nagy hitbizományoknál az utódlás rendjére nézve csak az alapító leszármazói, testvéreinek leszármazói lehetnek várományosok. Az utódlás rendjében csak az elsőszülöttség érvényesült. Hitbizomány létesítéséhez az államfő előzetes engedélye, alapító ügylet és utólagos államfői jóváhagyás volt szükséges.

A háborús előkészületek következtében megjelentek az állami beavatkozás más formái is, úgymint a mezőgazdasági ingatlanok kényszerhaszonbérlete, valamint az 1939. évi IV. törvénycikk¹⁶⁰ és az 1942. évi XVI. törvénycikk¹⁶¹ alapján az ún. zsidóbirtokok nyilvántartásba, majd később állami tulajdonba vétele.

7.4.4. A tulajdoni viszonyok átalakulása az 1946. évi I. törvénytől 1949-ig

Az 1946. évi I. törvény¹⁶² – amely a köztársaság kikiáltásáról szólt – preambulumban a magyar alkotmánytörténet során először rögzítette az emberi jogok tiszteletben tartásának elvét. Ezek között szerepelt – az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogaként – a tulajdonhoz való jog is.

Ezt követően azonban – az 1947. évi előrehozott választásokon a kommunista párt sikerét követően – megindult a tulajdonviszonyokat érintő államosítási törvények dömpingje,

hatással épp ellentétesen – arra következtetett, hogy a proletárdiktatúra a kisbirtokokat is hamarosan államosítani kívánja.

¹⁵⁷ 1920. évi XXXVI. törvénycikk a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről.

¹⁵⁸ 1924. évi VII. törvény a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920:XXXVI. törvénycikk kiegészítéséről

¹⁵⁹ 1936. évi XI. törvénycikk a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról

¹⁶⁰ 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról

¹⁶¹ 1942. évi XVI. törvénycikk a mezőgazdaság fejlesztéséről

¹⁶² 1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról

amelyek kezdetben csak a kulcságazatokat érintették (ide tartozott pl. a szénbányászat¹⁶³ vagy a villamosenergia-ipar¹⁶⁴), ám az 1948. évi XXV. törvénnyel¹⁶⁵ már valamennyi, 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemet államosították. Ez a baloldal által kierőszakolt lépés már egyértelműen a tőkés tulajdoni viszonyok felszámolására irányult.¹⁶⁶

7.4.5. Az 1949. évi Alkotmány kihirdetésekorai rendelkezései

Amint azt a korábbiakban láthattuk, a szocialista alkotmányok a kizsákmányolástól mentes társadalom biztosítása érdekében a magántulajdon minél szélesebb körű korlátozására, illetve annak megszüntetésére törekedtek, elismerve ugyan a közvetlen személyes szükségletek kielégítését biztosító személyi tulajdont, ami azonban a klasszikus termelési eszközök valamint a magánkezdeményezés – az ingatlanok, mezőgazdasági földterület, termelőeszközök, alkalmazottak mértékének, illetve számának – megállapításával jelentős mértékű korlátozásokat szenvedett. Nem volt ez másként hazánk – szovjet mintára készült – 1949. évi alkotmányában sem.¹⁶⁷

A tulajdoni viszonyok alkotmányos szabályozása kapcsán az 1949. évi XX. törvény kihirdetésekorai szövege szerint „a Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a közületek (társadalmi szervek) vagy szövetkezetek tulajdonában van.”

A magyar Alkotmányban tehát a társadalmi tulajdon már kihirdetésétől fogva különleges védelemben részesült. Emellett rögzítette a szövetkezeti tulajdont, továbbá utalt a szövetkezeti forma fő vonásaira és állami támogatására is, sőt – a népi demokratikus alkotmányok sorában elsőként¹⁶⁸ – a szövetkezeti forma sajátos szocialista elveit is kifejezte: ide tartoztak az önkéntesség, az állami támogatás és a szövetkezetnek a tagok munkáján alapuló jellege.¹⁶⁹ Mindezek deklarálása mellett az Alkotmány egyúttal a Magyar

¹⁶³ 1946. évi XIII. törvénycikk a szénbányászat államosításáról

¹⁶⁴ 1946. évi XX. törvénycikk egyes villamosművek energiatelepeinek és távvezetékeinek állami tulajdonba vételéről és a villamos energiagazdálkodással kapcsolatos egyéb rendelkezésekről

¹⁶⁵ 1948. évi XXV. törvény az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről. E törvény 1. §-a alapján az államosítás kiterjedt minden olyan magántulajdonban álló ipari, közlekedési, bányá- és kohóvállalatra, továbbá közhasználatú villamosműre, amelynél a bármilyen munkakörben alkalmazott munkavállalók összlétszáma az 1946. évi augusztus hó 1. napjától a törvény hatálybalépéséig eltelt időben bármikor elérte a száz főt.

¹⁶⁶ Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 60. p.

¹⁶⁷ Rácz Attila: *Alapvető jogok és kötelességek*. BKÁE Jegyzet, Budapest, 1998, 54. p.

¹⁶⁸ Lásd: Kovács István [szerk.]: *Az európai népi demokráciák alkotmányai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1985

¹⁶⁹ Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 223. p.

Népköztársaság polgárainak alapvető kötelességévé tette a társadalmi tulajdon megszilárdítását. Hozzátette azonban, hogy termelési eszközök magántulajdonban is lehetnek. A magántulajdon tehát, mint olyan, *expressis verbis* megjelent a szocialista alkotmányunk szövegében is, ám oly módon, hogy a magántulajdon és a magánkezdeményezés a köz érdekeit nem sérthette. Az akkori 8. § (1) bekezdés rögzítette, hogy az Alkotmány elismeri és védi a munkával szerzett tulajdont. Ez a szabályozás tehát a termelési eszközök társadalmosítására és a különböző tulajdonformák¹⁷⁰ elismerésének és védelmének egyfajta alá-fölérendeltségére épült.¹⁷¹

Alkotmányunk eredeti szövege leszögezte, hogy „a Magyar Népköztársaságban a népgazdaság irányító ereje a nép államhatalma, a dolgozó nép pedig fokozatosan kiszorítja a tőkés elemeket, és következetesen építi a gazdaság szocialista rendjét.” A Magyar Népköztársaság gazdasági életét állami népgazdasági terv határozta meg. Az államhatalom a társadalmi tulajdonban levő vállalatokra, az állami bankrendszerre, a mezőgazdasági gépállomásokra támaszkodva irányította és ellenőrizte a népgazdaságot a termelőerők fejlesztése, a közvagyon növelése, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának állandó emelése és az ország véderejének fokozása érdekében. Az Alkotmány szerint „az egész nép vagyonaként az állam és a közületek tulajdona: a föld méhének kincsei, az erdők, a vizek, a természeti erőforrások, a bányák, a jelentős ipari üzemek, a közlekedési eszközök – vasút, szárazföldi, vízi- és légiutak –, a bankok, a posta, a távíró, a távbeszélő, a rádió, az állam által szervezett mezőgazdasági üzemek: állami gazdaságok, gépállomások, öntözőművek stb.” Az 1949. évi XX. törvény 6. §-ával szembeni kritikát fogalmaz meg Ács Nándor,¹⁷² szerinte ugyanis a „stb.” megjelölés még törvényi szinten sem megengedhető, nemhogy egy alkotmányban. Megítélése szerint ugyanis ebben az esetben vagy teljes körű felsorolást kellett volna tartalmaznia ennek a szakasznak, vagy – ellenkező esetben – egyáltalán nem kellett volna ezt a felsorolást beletenni az akkori Alkotmányba.

Mindezek mellett alaptörvényünk leszögezte, hogy a külkereskedelmet és a nagykereskedelmet az állam vállalatai látják el; továbbá az állam irányítja az egész kereskedelmi forgalmat. Mivel a föld, mint a tulajdon legelemibb, esszenciális tárgya, a

¹⁷⁰ Nem egységes a jogi illetve közgazdasági irodalom a „tulajdonforma” fogalmával kapcsolatban, és gyakran keveredik is magával a „tulajdon” kategóriájával. Egyes nézetek szerint a *tulajdon* materiális jelenség, a „tulajdonforma” pedig kifejezetten jogi fogalom. Ezzel ellentétes álláspontot sugall Sárközy, aki a tulajdonformákat a „tulajdonviszonyok meghatározott összességeiként” határozza meg, és a tulajdonviszonyok alanya, tárgya és funkciója szerinti csoportosításukat adja. (Lásd: Sárközy: i.m. 64–65. pp.)

¹⁷¹ Rácz Attila: *Alkotmányjogi alapok*, BKÁE Jegyzet, Budapest, 1998, 51. p.

¹⁷² Elhangzott Ács Nándornak a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2006. március 20-án tartott *Magyar alkotmányfejlődés* c. előadásán.

földhöz való jogot a dolgozó parasztok számára a Magyar Népköztársaság elismerte és biztosította. Mindemellett az állam alkotmányi szintű köteletségének tekintette, hogy állami gazdaságok szervezésével, mezőgazdasági gépállomásokkal, az önkéntes társulás és a közös munka alapján működő termelőszövetkezetek támogatásával elősegítse a mezőgazdaság szocialista fejlődését. Az öröklési jogot az akkori alkotmányi rendelkezések is biztosították.

Ezek a korlátozások azonban később fokozatosan szűkültek. Az első jelentősebb változás a tulajdonviszonyok kapcsán az 1949. évi XX. törvényt átfogóan módosító 1972. évi I. törvénnyel jelent meg. Eszerint a Magyar Népköztársaságban a kizsákmányoló osztályok megszüntetésével uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. A gazdasági rend alapját a termelési eszközök társadalmi tulajdona képezte. Leszögezte, hogy a Magyar Népköztársaság fejleszti és védi a társadalmi tulajdon minden formáját. A Magyar Népköztársaság gazdasági életét változatlanul állami népgazdasági terv határozta meg. Az állam a társadalmi tulajdonban levő vállalatokra, szövetkezetekre és intézményekre támaszkodva irányította és ellenőrizte a népgazdaságot a termelőerők fejlesztése, a társadalmi tulajdon növelése, az állampolgárok anyagi és műveltségi színvonalának rendszeres emelése és az ország védelmi erejének fokozása érdekében. Nem változott az a tétel sem, hogy az állami tulajdon az egész nép vagyona, viszont az eredeti, 1949. évi, alkotmányjogilag igencsak kifogásolható – exemplifikatív – felsorolása helyett már úgy jelenik meg, hogy az állami tulajdonnak, valamint az állam kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg. A módosított Alkotmány szerint „az állam támogatja a szocialista szövetkezeti tulajdon fejlesztését, biztosítja a szövetkezetek önállóságát, a szocialista szövetkezeti elvek érvényesítése érdekében felügyeletet gyakorol tevékenységük fölött.” Novumnak számít a közvetlenül személyes szükségleteket szolgáló, azt kielégítő személyi tulajdon fogalma, amelyet – az alkotmány szövege szerint – „a Magyar Népköztársaság elismer és védelemben részesít.” Az állam ugyanakkor elismeri az egyénileg dolgozó kisárutermelők illetve szabadfoglalkozásúak létezését, társadalmilag hasznos gazdasági tevékenységét, leszögezve azonban, hogy a magántulajdon és magánkezdeményezés nem sértheti a köz érdekeit, és nem téve említést az egyéni termelők termelésének semmiféle támogatásáról. Az Alkotmány külön kitért arra, hogy a tanácsok – amelyek csak formailag voltak tekinthetők a mai helyi önkormányzatok utódjának, valójában az egységes, centralizált államhatalom helyi szerveiként működtek – „közreműködnek az állami és társadalmi rend biztosításában, illetve a társadalmi tulajdon védelmében.” A Magyar Népköztársaság állampolgárainak alapvető

kötelességévé tette a nép vagyonának védelmét és a társadalmi tulajdon szilárdítását, továbbá a fennálló társadalmi rend erősítését.

Érzékelhető, hogy az említett változások alapján az Alkotmányunkban rögzített tulajdoni rendszer lényegét tekintve ugyan nem változott, ám a társadalmi tulajdon korábbi, különleges védelme már kicsit oldódni látszik azzal, hogy az egyes differenciált tulajdonformák (állami, szövetkezeti tulajdon, kisárutermelő magántulajdon) közötti *expressis verbis* különbségtétel mellett már – főleg az 1972-es módosítást követően – megjelenik az az értékelés, hogy az állami tulajdon nem magasabb rendű a szövetkezeti tulajdonnál, ami által fokozatosan enyhültek a magántulajdon és a magánkezdeményezést érintő korlátozások is, és végső soron megkérdőjelezték a magántulajdon és a személyi tulajdon közötti különbségtétel létjogosultságát is.¹⁷³

A szociális alkotmányokban – így hazánk alkotmányában is közel 40 évig – jelen lévő tulajdoni korlátozások aztán a rendszerváltás során meg is szűntek. Ezt jól tükrözi az 1989. évi XXXI. törvénnyel, valamint az 1990. évi XL. törvénnyel átfogóan módosított Alkotmányunk szövege, amely már az elején – és nem az alapvető jogokról és kötelességekről szóló XII. fejezetben – rögzítette, hogy Magyarország gazdasága piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül.¹⁷⁴ A Magyar Köztársaság elismeri és támogatja a vállalkozás jogát és a gazdasági verseny szabadságát.¹⁷⁵ A magyar állam tulajdona nemzeti vagyon.¹⁷⁶ Az állam kizárólagos tulajdonának, valamint kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg.¹⁷⁷ Az állam tulajdonában álló vállalatok és gazdálkodó szervezetek a törvényben meghatározott módon és felelősséggel önállóan gazdálkodnak.¹⁷⁸ Az állam támogatja az önkéntes társuláson alapuló szövetkezeteket, elismeri a szövetkezetek önállóságát.¹⁷⁹ Az állam tiszteletben tartja az önkormányzatok tulajdonát.¹⁸⁰ A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot.¹⁸¹ Tulajdont kisajátítani csak kivételesen és közérdekből, törvényben szabályozott esetekben és

¹⁷³ Rác Attila: *Alkotmányjogi alapok*. i.m. 52. p.

¹⁷⁴ Alkotmány 9. § (1). bek.

¹⁷⁵ Alkotmány 9. § (2). bek.

¹⁷⁶ Alkotmány 10. § (1). bek.

¹⁷⁷ Alkotmány 10. § (2). bek.

¹⁷⁸ Alkotmány 11. §

¹⁷⁹ Alkotmány 12. § (1). bek.

¹⁸⁰ Alkotmány 12. § (2). bek.

¹⁸¹ Alkotmány 13. § (1). bek.

módon, teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás mellett lehet.¹⁸² Az Alkotmány biztosítja az öröklés jogát.¹⁸³

8. A magántulajdon védelméhez való jog a nemzetközi jogban

Amellett, hogy jelen értekezés elsősorban alkotmányjogi és nem nemzetközi jogi aspektusból vizsgálja a tulajdon védelmét, nem tekinthetünk el ez utóbbi – legalább vázlatos – ismertetésétől. Köszönhető ez elsősorban azoknak a felismeréseknek, amelyek által – évszázadok során – nyilvánvalóvá vált, hogy az egyén tulajdonára nemcsak a másik egyén, hanem maga az állam és az általa alkotott jogszabályok is veszélyt jelenthetnek, és amelyek – ebből kifolyólag – arra ösztönözték a nagy nemzetközi szervezeteket, elsősorban a II. világháború után megalakult Egyesült Nemzetek Szervezetét, hogy multilaterális, egyetemes hatályú nyilatkozatokban deklarálják a legfontosabb emberi jogokat, köztük a tulajdonhoz való jogot is. A korábbi megjelenési formái mellett lényegében ennek hatására vált általánosan elfogadottá a világ civilizáltabb részeiben a tulajdonhoz való jog alkotmányos elismerése és védelme.

Az ENSZ Közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata¹⁸⁴ a 17. cikkében szól a tulajdonról, amikor kimondja, hogy „minden személynek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen joga van a tulajdonhoz.” Ezen általános elvi deklaráció mellett a korlátozások vonatkozásában csupán a tulajdon önkényes elvételével szemben nyújt védelmet a második bekezdés, amely szerint „senkit sem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani.”

Az Európa Tanács tagjai 1950. november 4-én Rómában írták alá az Emberi Jogok Európai Egyezményét, amely 1953 szeptemberében lépett hatályba. Az Egyezmény eredeti szövegében azonban a tulajdonhoz való jog nem szerepel; nem vették át az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 17. cikkében szereplő tulajdonhoz való jogot az immár jogilag is kötelező Egyezségokmányok sem.¹⁸⁵ Ez azért is meglepő, hiszen az Európa Tanács akkori tagjai – ahogy azt a korábbiakban már láthattuk – szinte kivétel nélkül a saját alkotmányaikban is garantálták ezt az alapjogot. Ráadásul a tulajdon – már ismertetett –

¹⁸² Alkotmány 13. § (2). bek.

¹⁸³ Alkotmány 14. §

¹⁸⁴ *A nyilatkozatot az Egyesült Nemzetek a San Franciscóban, 1945. június 26-án kelt Alapokmányába foglalt elvekből következő részletes szabályok kinyilvánítása és az emberi jogok nemzetközi jogi védelmének széles körű biztosítása érdekében fogadta el. Az ENSZ Alapokmánya Magyarországon az 1956. évi I. törvénnyel került kihirdetésre.*

¹⁸⁵ 64/1993. (XII. 22.) AB határozat

természetjogi-liberális felfogása széles körű elterjedésének¹⁸⁶ köszönhetően nagyjából hasonló felfogás alakult ki tekintetben, hogy a tulajdon olyan természetes és elidegeníthetetlen alapvető joga az egyénnek, amelynek biztosítása nem az állam által kibocsátott valamely konstitutív aktuson keresztül valósul meg. Ennél fogva az állam, amennyiben normával kívánja szabályozni a tulajdonhoz való jogot, az, mint megerősítő, affirmatív aktus, nem keletkezteti, csupán deklarálja az embereket egyébként is megillető jogosultságát. A tagállamok jogrendszereinek hasonlósága azonban e tekintetben mégsem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a tulajdonjog kapcsán az Egyezmény többi részével együtt tudjanak dönteni.¹⁸⁷

A tulajdonhoz való jog deklarálására csak az Egyezményhez csatolt, 1952. március 20-án aláírt az első kiegészítő jegyzőkönyvben került sor. Ennek 1. cikke szerint: „Minden természetes vagy jogi személynek joga van javai tiszteletben tartásához. Senkit sem lehet tulajdonától megfosztani, kivéve, ha ez közérdekből, és a törvényben meghatározott feltételek, valamint a nemzetközi jog általános elvei szerint történik. Az előző bekezdésben foglaltak nem korlátozzák az államok jogát olyan törvények alkalmazásában, melyeket szükségesnek ítélnék a javaknak a köz érdekében történő használatának szabályozása, illetőleg adók, más közterhek vagy pénzbírságok megfizetésének biztosítása céljából.”¹⁸⁸

A tulajdonhoz való jognak ez a megfogalmazása szélesebb védelmet nyújt a technikai értelemben vett, polgári jog szerinti tulajdonénál. Az Egyezménynek ezeket a – főként keretjellegű – szabályait a későbbiek során az Emberi Jogok Európai Bírósága töltötte ki tartalommal, amelynek jogértelmezése kapcsán alakult ki az ún. strasbourgi joggyakorlat. Az 1. cikk kapcsán a Bíróság értelmezte a három különböző, de egymással szorosan összefüggő

¹⁸⁶ Lásd pl. a francia, a német vagy az ír alkotmányt.

¹⁸⁷ Dr. Hörömpöli-Tóth Levente: A tulajdonjog garanciái európai és nemzeti szinten: kiegészítés vagy konkurencia? Avagy a tulajdon védelme az Emberi Jogok Európai Egyezményében, illetve a német jogrendszerben. *Jogi Fórum*, 2002. január 25., 23. p. (www.jogiforum.hu/publikaciok/53 2007-06-21) A tanulmány az Egyezmény kapcsán kitér arra is, hogy az ún. *travaux préparatoires* vagyis előkészületi munkák során többek között azt sérelmezték, hogy a tervezett szabályozás miért csak a tulajdont érinti, és miért nem terjed ki a többi gazdasági és szociális jogokra is. Mások azzal kapcsolatos aggályukat fejezték ki, hogy a tulajdonhoz való jognak az Egyezménybe történő beépítése által egy nemzetközi ellenőrző testület válik jogosulttá a tulajdonkorlátozások jogszerűségének felülvizsgálatára, noha e korlátozások mindenkor az érintett állam gazdasági és szociális adottságaitól függenek. Ezt a felfogást elsősorban a brit és svéd küldöttek képviselték, ráadásul az egyik brit szocialista szerint a tulajdon védelemben részesítése pusztán egy reakciós próbálkozás arra, hogy a tulajdon felosztását a fennálló formában megőrizzék. Az Egyezmény szövegével kapcsolatban kialakult véleménykülönbségekről részletesebben lásd: Jochen Abraham Frowein – Wolfgang Peukert: *Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK Kommentar*. Strasbourg, Arlington, Kehl 1996.

¹⁸⁸ Az eredeti szöveg szerint: „Every natural or legal person is entitled to the peaceful enjoyment of his possessions. No one shall be deprived of his possessions except in the public interest and subject to the conditions provided for by law and by the general principles of international law. The preceding provisions shall not, however, in any way impair the right of a State to enforce such laws as it deems necessary to control the use of property in accordance with the general interest or to secure the payment of taxes or other contributions or penalties.”

esetkört a tulajdonba való beavatkozásra tekintettel. A Strasbourgi Bíróság leszögezte, hogy a tulajdon tiszteletben tartásának elve általános érvennyel mintegy áthatja az egész vonatkozó cikket, és a másik két szabályt vele összhangban kell interpretálni. A második szabály a javaktól való megfosztásra, vagyis a kisajátításra terjed ki, amelyet közérdekből, törvényi feltételek fennállása esetén és a nemzetközi jog általános elveivel összhangban engedélyez. Mivel az Egyezmény kisajátítás esetére *expressis verbis* nem ír elő kártalanítást a károsult javára, ezt végül az Emberi Jogi Bíróság mondta ki a *Lithgow and Others v. United Kingdom*¹⁸⁹ valamint a *Young, James and Webster v. United Kingdom*¹⁹⁰ ügyekben. A harmadik szabály pedig – a német alaptörvényhez hasonlóan – az államok számára teszi lehetővé a tulajdon szabályozását, méghozzá a köz érdekének szolgálatában, elsősorban ha az őt megillető bevételek, így adók, egyéb járulékok és pénzbüntetések behajtásáról van szó.¹⁹¹ Ezáltal az Egyezmény széles lehetőséget hagyott az aláíró államoknak mind a „javak” közérdekből való elvonására, mind a tulajdon használata felett szükségesnek mutakozó állami ellenőrzésre.¹⁹²

9. Összefoglaló megjegyzések

Ha megfigyeljük az európai jogalkotást a tulajdonjog szabályzása terén, akkor elmondható, hogy az főbb vonalaiban tükrözte a nagy tulajdoni elméleteket és azok változásait, ám a legtöbb esetben csak némi megkésettséggel követte azt. Láthattuk, hogy a polgári társadalmak a tulajdon szentségének elvét vallják, és ennek az elvnek – az elvárások alapján – az egyes közjogi konstrukciókban is tükröződnie kellett oly módon, hogy a magántulajdoni viszonyokba csak a lehető legkivételesebb esetekben legyen lehetősége az államnak beavatkozni. Ez vezetett a tulajdon elvonásával szembeni alkotmányos garanciák megjelenéséhez. Ez a folyamat a francia polgári forradalom deklarációjával indult meg, aminek – a római jog mellett – jelentős hatása volt a nagy európai magánjogi kódexek tulajdonjogi szabályozásának kialakításában (lásd Code Civil, OPTK, BGB). A szent és

¹⁸⁹ *Lithgow and Others v. United Kingdom*, 9006/80, Judgement of 8 July 1986. (A 102, 89, 96) Magyarul kivonatosan közli Vincent Berger: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata*. HVG–Orac Kiadó, Budapest, 1999, 567. p.

¹⁹⁰ *Young, James and Webster v. United Kingdom*, 7601/76, 7806/77, Judgement of 13 August 1981 (A 98, 66.) Magyarul kivonatosan közli Vincent Berger: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata*. HVG–Orac Kiadó, Budapest, 1999, 541. p. A strasbourgi gyakorlatról lásd részletesebben Bán Tamás: A tulajdon védelme az emberi jogok európai egyezményében. In Halmai Gábor (szerk.): *Család, tulajdon és emberi jogok*. INDOK Kiadó, Budapest, 1999

¹⁹¹ Dr. Hörömpöli-Tóth Levente: *A tulajdonjog garanciái...* i.m. 3. p.

¹⁹² 64/1993. (XII. 22.) AB határozat

sérthetetlen magántulajdon szociális kötöttségeinek alkotmányos tételével elsőként a weimari alkotmányban találkozhatunk, a hatályos polgári törvénykönyvek liberális fogantatású magántulajdoni szabályai és a modern alkotmányok társadalmi egyenlőséget, szociális biztonságot garantáló szabályai pedig ma már csakis szerves egységben értelmezhetők. Bármilyen nehéz is e paradox követelmény gyakorlati megvalósítása, nem lehet kitérni előle: a tulajdon szabadsága nem sértheti az egyenlőség elvét, a kiegyenlítés mértéke és módja nem sértheti a tulajdonhoz való jogot. Ilyen „komplex” értelemben fogalmazódtak és fogalmazódnak meg az ENSZ által elfogadott nemzetközi dokumentumok is, amelyek iránymutatásul szolgálnak a nemzeti jogalkotások számára. Ezek közül kiemelkedik az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, és a tulajdonnak eme korszerű felfogása tükröződik a magyar alkotmányban is.

A tanulmány során ismertetett – jogtörténeti és jogelméleti – fejlődés eredményképpen megállapítható, hogy a tulajdonvédelem alapját képező tulajdonrendszerek vonatkozásában éles határvonalat kell húzni a szocialista és a nem szocialista tulajdonrendszerek között. A nem szocialista tulajdonrendszerekben a tulajdon két – egymásnak némiképp ellentmondó – fogalma fejlődött ki, amelyekbe a tulajdon különböző értelmezése „vésődött be”. A tulajdon természetjogi-liberális fogalma a tulajdonos jogaiként tételezi fel a birtoklás, a használat és a rendelkezés jogát, és ezeket a jogosultságokat feltétlenül védi, mivel ezek a dolgok természetéből kifolyólag a tulajdonoshoz vannak rendelve, és bármiféle állami intézkedést az abba való beavatkozásnak tekint, míg a tulajdon szociális-állami fogalma a tulajdon szociális kötöttsége alapján foglalja magába és védi a tulajdonos e jogosultságait, azáltal, hogy a tulajdont eredetileg a törvényalkotó hozta létre, és ő rendelte hozzá az egyes emberekhez. Mindemellett a kezdeti, természetjogi eszmét, mint kiindulópontot, a felvilágosodás hívei már összekapcsolták az emberi értelem autonómiájával. Ezzel tulajdonképpen feladták a világrend isteni-metafizikai megalapozásáról szóló régi elképzeléseiket.

Első ránézésre a tulajdonnak ez a három alapvető koncepciója meglehetősen távolinak tűnhet a mai magyar alkotmányjogi szabályozástól és gyakorlattól. Közelebről megvizsgálva azonban könnyen belátható, hogy a XX. század elején létrejött szovjet alkotmányokban – főleg az 1936. évi Sztálini alkotmányban – megjelenő szocialista tulajdonfogalom évtizedeken át döntő módon befolyásolta a II. világháborút követően kialakult népi demokratikus országok, így hazánk alkotmányos tulajdoni szabályozását is.

Úgy tűnhet, hogy a magyar Alkotmánybíróság a tulajdon szociális-jóléti koncepcióját a maga egészében elfogadja. Azonban az egyes döntések vizsgálata során kiderül, hogy az

Alkotmánybíróság a tulajdon „lényeges tartalma” tekintetében már lehetőséget biztosít arra, hogy a bíróság egy – a népszuverenitás révén legitimált – jogalkotó által megalkotott törvényt felülvizsgáljon, és ily módon a jogalkotó hatalmát úgymond ellenőrzés alá vonja. Ezáltal a szociális, jóléti tulajdonkonceptiót kiegészítette egy liberális – és politikailag nagyon hatékony – szemlélettel. Az Alkotmánybíróságnak ezen gyakorlatában rejlő veszélyeire a liberális nézet képviselői már többször is rámutattak, amelyek semmiképp sem becsülhetők alá: ti. a tulajdon szociális jóléti koncepciója a tulajdon egyes személyekhez való hozzárendelésén alapszik, ám a törvényalkotó – elméletileg – oly mértékig előnyben részesítheti a tulajdon szociálisan kötött funkcióját, hogy az egyénekhez való hozzárendelés már csak formálisan, deklaratív kifejezésekben marad meg. Ez a megoldás azonban ténylegesen akár a szocialista rendszerből ismert köztulajdoni rendszerhez való visszatéréshez is vezethet. Megfigyelhető, hogy azokban az országokban, ahol a tulajdon szociális-jóléti koncepciója határozza meg a közösség tulajdoni felfogását, a jogalkotónak nagyon óvatosnak kell lenni, hogy ne lépje át ezt a küszöböt, és alávesse magát az ún. „jogalkotási (törvényhozási) önkorlátozásnak”. Amikor azonban a jogalkotó nem tanúsít ilyen önkorlátozást, az Alkotmánybíróságnak kell előtérbe lépni, hogy a hatáskörénél fogva rászorítsa erre a jogalkotót.

Mindezek mellett újabb kérdésként merül fel, hogy a nyugati jogállamok mintájára újonnan megalkotott magyar jogrend a modern demokrácia és jogállam eszméinek megfelelő, új értelmezésével kerül-e kitöltésre, vagy a nyugatról átvett jogi fogalmak továbbra is a szocialista jogrend által meghatározott jogértelmezéssel kerülnek alkalmazásra.

Jól látható, hogy a felmerülő kérdések megválaszolásához nem elegendő kizárólag a hatályos nemzetközi és magyar alkotmányjogi szabályozásból és gyakorlatból kiindulni, hanem ehhez elengedhetetlen a jogtörténeti előzmények alapos vizsgálata, illetve abból történő kiindulása is. E kérdések – jogtörténeti előzményekből kiinduló – alapos vizsgálata és megválaszolása nem képezi tanulmányunk tárgyát.

Irodalomjegyzék

- Ács Nándor*: Magyar alkotmányfejlődés c. egyetemi előadás (Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, 2006. március 20.)
- Adolph Wagner*: Grundlegung der politischen Oekonomie (A politikai gazdaság alapjai), 2. kötet: Volkswirtschaft und Recht (Népgazdaság és jog), 3. kiadás, Lipcse, 1894
- A. Podlech*: Eigentum Entscheidungsstruktur der Gesellschaft, Der Staat 1976
- Bán Tamás*: A tulajdon védelme az emberi jogok európai egyezményében. In Halmai Gábor (szerk.): Család, tulajdon és emberi jogok. INDOK Kiadó, Budapest, 1999
- B. Dallago/G. Ajani/B. Grancelli (Ed.)*: Privatization and Entrepreneurship in Post-Socialist Countries, New York, 1992
- Csizmadia Andor (szerk.)*: Magyar állam- és jogtörténet, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998
- Dieter Schwab*: Eigentum, In Böckenförde, Ernst-Wolfgang (Hrsg.): Moderne deutsche Verfassungsgeschichte, Köln, 1972
- Drinóczi Timea*: Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007
- Dr. Pulay Gábor*: Alkotmányok – Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Német Szövetségi Köztársaság, Francia Köztársaság, Olasz Köztársaság; A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványai, Budapest, 1972
- Eörsi Gyula*: Az alkotmány és tulajdonjogunk szocialista jellege. Jogtudományi Közlöny, 1950
- F. Bönker/C. Offe*: Die moralische Rechtfertigung der Restituion des Eigentums, In Leviathan, Zeitschr. F. Sozialwissenschaft, 1994
- F.-C. Schroeder*: Grundbegriffe und Formen der Privatisierung in Osteuropa, In Wirtschaft und Recht in Osteuropa (folyóirat) 1995
- Földi András – Hamza Gábor*: A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996
- G. Heinsohn/O. Steiger*: Eigentum und Systemtransformation, In J. Hölscher u. a., Bd. 2, Marburg 1994
- G. W. F. Hegel*: A jogfilozófia alapjai. (Fordította: Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972

- Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.):* Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Hamza Gábor:* Az európai magánjog fejlődése. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002
- Hamza Gábor:* The Subsequent Fate of Roman Law in a Comparative Approach (Reading Materials), Eötvös Kiadó, 2007
- Harmathy Attila:* A tulajdonjog alkotmányos védelme. Jogtudományi Közlöny 1989. 5. sz.
- Herwig Roggemann (Hrsg.):* Eigentum in Osteuropa. Rechtspraxis in Ost-, und Ostmittel- und Südosteuropa mit Einführungen und Rechtstexten. Berlin Verlag, Arno Spitz GmbH. Berlin, 1996
- Herwig Roggemann:* Wandel der Eigentumsordnung in Osteuropa, In Recht in Ost und West (Folyóirat) 1993
- Herwig Roggemann:* Unternehmensumwandlung und Privatisierung in Osteuropa und Ostdeutschland, In Rech in Ost und West (folyóirat) 1992
- H. Herr/A. Westphal (Hrsg.):* Transformation in Mittel- und Osteuropa – Makroökonomische Konzepte und Fallstudien, Frankfurt/New York 1993
- H.J. Thieme (Hrsg.):* Privatisierungsstrategien im Systemvergleich, Berlin 1993
- H.-J. Wipfelder:* Die grundrechtlichen Eigentumsgarantie im sozialen Wandel, In Festschrift für Günther Küchenhoff, 1972
- H. Riese:* Bausteine einer Makrotheorie der Transformation, In H. Herr/A. Westphal,
- H. Siebert (szerk.):* The Transformation of Socialist Economies, Tübingen 1992
- H. Sendler:* Zum Wandel der Auffassung vom Eigentum, DÖV 1974
- I. Oswald:* Kein Ende des Tunnels? Kritischer Kommentar u Claus Offes Ansatz zur politischen Transformation in Osteuropa, In H. Roggemann/H. Sunhaussen (szerk.), Umgestaltungsprozesse in den postsozialistischen Ländern, Multidisziplinäre Abhandlungen des Osteuropa-Instituts der Freien Universität Berlin, Berlin 1996
- J. Hölscher:* Privatisierung und Privateigentum, In J. Hölscher, A. Jacobsen, H. Tomann, H. Weisfeld: Bedingungen ökonomischer Entwicklung in Zentralosteuropa, Bd. 4, Marburg 1996
- Jochen Abraham Frowein – Wolfgang Peukert:* Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK Kommentar. Strasbourg, Arlington, Kehl 1996
- John Locke:* Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986
- Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Rácz – Schweitzer – Tóth:* Egyetemes állam- és jogtörténet Ókor – feudális kor, HVG-ORAC, Budapest, 1998

- Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz*: Egyetemes állam- és jogtörténet Polgári kor. HVG-ORAC, Budapest, 2002
- K.-J. Kuss*: Unternehmensumwandlung und Privatisierung in Osteuropa, Berlin 1993
- Kovács István*: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Akadémia Kiadó, Budapest, 1962
- Kovács István [szerk.]*: Az európai népi demokráciák alkotmányai. Közgazd. és Jogi Kvk., Bp., 1985
- Kovács István*: Magyar Alkotmányjog I. JATE Kiadó, Szeged 1990
- Kovács István*: Magyar Államjog II. JATE Kiadó, Szeged, 1989
- Kovács István – Tóth Károly*: Az októberi dekrétumok és az első szovjet alkotmány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980
- Kukorelli István (szerk.)*: Alkotmánytan I., Osiris Kiadó, Budapest
- Lenkovics Barnabás*: Magyar polgári jog. Dologi jog. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001
- L. Halfina*: A személyi tulajdonjogról a kommunizmus általános kibontakozása építésének időszakában. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1961
- Mezey Barna – Sente Zoltán*: Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet, Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Pap Tibor*: A személyi tulajdon kérdése a szovjet jogban és fejlődése a népi demokráciák alkotmányainak tükrében. Jogtudományi Közlöny, 1949
- Rácz Attila*: Alapvető jogok és kötelességek. BKÁE Jegyzet, Budapest, 1998
- Rácz Attila*: Alkotmányjogi alapok, BKÁE Jegyzet, Budapest, 1998
- Rudolph Von Jhering*: Der Zweck im Recht (Cél a jogban), Lipcse, 1877 (2. kiadás 1884)
- Sárközy Tamás*: Indirekt gazdaságirányítás, vállalati árutermelés és a tulajdonjog. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973
- Sólyom László*: Anmerkungen zur Rezeption auf dem Gebiet der wirtschaftlichen und sozialen Rechte aus ungarischer Sicht, in: Frowein, Jochen Abr. / Marauhn, Thilo (Hrsg.), Grundfragen der Verfassungsgerichtsbarkeit in Mittel- und Osteuropa, Heidelberg 1998
- Szabó Imre*: Ember és jog. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987
- Th. Maunz*: Wandlungen des verfassungsrechtlichen Eigentumsschutzes, BayVerwBl. 1981
- Thomas Hobbes*: Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma. Fordította Vámosi Pál. Magyar Helikon Kiadó, 1970

Vincent Berger: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata. HVG–Orac Kiadó, Budapest, 1999

Internetes források

Dr. Hörömpöli-Tóth Levente: A tulajdonjog garanciái európai és nemzeti szinten: kiegészítés vagy konkurencia? Avagy a tulajdon védelme az Emberi Jogok Európai Egyezményében, illetve a német jogrendszerben. Jogi Fórum, 2002. január 25., 23. p. (www.jogiforum.hu/publikaciok/53 2007-06-21)

Kinga Hiller: Eigentumsgarantie und Eigentumsverständnis in der Rechtsprechung des Ungarischen Verfassungsgerichts (www.diss.fu-berlin.de/2004/142/indexe.html 2007-06-22)

Márton Miklós: Hegel etikai gondolkodása (Allen W. Wood: "Hegel's Ethical Thought") <http://jesz.ajk.elte.hu/marton2.html> 2007-12-08

Richard A. Musgrave: A Public Finance és a Finanzwissenschaft hagyományainak összevetése I. (www.koz-gazdasag.hu/images/stories/2per3/8-musgrave.pdf 2007-12-08)

Wikipédia a szabad lexikon <http://hu.wikipedia.org/wiki/Hegel> 2007-12-08

Jogsabályok

Corpus Iuris Hungarici Magyar törvénytár (1000–1895) Werbőczy István Hármaskönyve, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1897

Ezer év törvényei (www.1000ev.hu):

1351. évi XIII. törvénycikk

1351. évi XX. törvénycikk „hogy az egyházi férfiak három tanuvallató levéllel nem szerezhetnek birtokokat”

1498. évi XXXVIII. törvénycikk a nemesek és a szabad királyi városok között való biráskodásról.

1498. évi LVI. törvénycikk: egy egyházi személy se lehessen két javadalomnak vagy két méltóságnak a birtokában vagy élvezetében; továbbá, azok a javadalmak, melyek a római curiánál vannak valaki részére lekötve, egy év alatt szabaddá teendők; és külföldiek részére nem kell egyházi javadalmakat adományozni

1514. évi III. törvénycikk a királyi koronára tartozó fekvő jószágok és jövedelmek felsorolásáról
1543. évi XXXVI. törvénycikk a nemesi puszták birtokában levő közrendű emberek az egytelkes nemesek módjára viseljék a terheket, a különben cselekvőktől vegyék el a pusztákat.
1647. évi XVII. törvénycikk: hogy világi birtokokat nem szabad egyháziak részére elidegeníteni
1687. évi IX. törvénycikk a mágnások idősb fiainak az atyai rendelkezés szerint intézendő örökösödéséről
1715. évi XVI. törvény a főpap urak szabad végrendelkezési képességéről
1723. évi L. törvénycikk az elsőszülöttségről és az 1687. évi 9. tc. magyarázatáról
1844. évi IV. törvény a nemesi javak birhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről
1848. évi III. törvény független magyar felelős ministerium alakításáról
1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről
1878. évi V. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és vétségekről
- Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*
1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról
1942. évi XVI. törvénycikk a mezőgazdaság fejlesztéséről
1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról
1946. évi XIII. törvénycikk a szénbányászat államosításáról
1946. évi XX. törvénycikk egyes villamosművek energiatelepeinek és távvezetékeinek állami tulajdonba vételéről és a villamos energiagazdálkodással kapcsolatos egyéb rendelkezésekről
1948. évi XXV. törvény az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről
1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmánya (kihirdetve: 1949. VIII. 20.)
1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről
- Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*
- Emberi Jogok Európai Egyezménye*

Alkotmánybírósági határozatok

64/1993. (XII. 22.) AB határozat

17/1992 (III. 30.) AB határozat

De inisprudentia et iure publico

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
II. évfolyam, 2008/4. szám